

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

Katedra sociologie a andragogiky

Obor kulturní antropologie

**Konstrukce obrazu "západu" v období normalizace
v Československu**

**The construction of the image of the „west“ in the era of
normalization in Czechoslovakia**

Bakalářská práce

VYPRACOVAL:

Jakub Urbanec

VEDOUCÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE:

Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně pod vedením Mgr. Jaroslava Šotoly, Ph.D. s použitím uvedené literatury v závěru práce a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Olomouci, dne 26. dubna 2011

.....

podpis

Poděkování

Za poskytnuté rozhovory a zpřístupnění životních zkušeností dalším generacím děkuji svým narátorům a narátorkám. Za impulsy k práci, odborné vedení, čas a cenné rady děkuji vedoucímu této bakalářské práce Mgr. Jaroslavovi Šotolovi, Ph.D. Stejně vřele děkuji za obrovskou pomoc panu řediteli archivu UP PhDr. Pavlovi Urbáškovvi. Poskytl mi několik důležitých konzultací a podělil se mnou o své zkušenosti i materiály. Za dokončení práce jsem vděčný i své matce, neboť ta pokaždé zapůjčovala diktafon, bez kterého bych nepořídil ani jeden rozhovor. Děkuji všem blízkým, kteří o mou práci v průběhu vzniku projevíli zájem, a tím podpořili mou chuť ji dokončit co nejlépe.

Klíčová slova: „orální historie“, „Československo“, „normalizace“, „propaganda“, „médiá“, „západní elementy“, „konstrukce obrazu západu“

Abstrakt: Bakalářská práce má tři hlavní části. V první se zabývám historickými událostmi. Srovnávám společenské poměry v Československu zhruba od poloviny 60. let do konce pražského jara s poměry za normalizace. Výrazněji tak vyplývají na povrch totalitní prvky normalizace. Analyzuji mediální obraz „západu“, podávaný komunistickou propagandou. Dále popisuji kulturu, možnosti cestování a ekonomickou situaci za normalizace.

Ve druhé části popisuji použité metody. Při výzkumu jsem uplatnil postupy orální historie. Rozhovory se sedmi narátory z Moravskoslezského kraje jsem poté analyzoval a interpretoval za pomoci kvalitativní metody „grounded theory“.

Ve třetí části analyzuji a interpretuji vlivy západního umění, televize, rozhlasu, výrobků, ekonomiky a (ne)možnosti cestování na západ, na utváření vlastního obrazu západu u narátorů. Zároveň zkoumám postoje narátorů k oficiální propagandě, co si o ní mysleli, a co ovlivňovalo jejich názory. Zkoumám, jak se jejich osobní představy o západě utvářely, na základě říze vlivu státní propagandy a pronikajících informací ze západu. Na závěr práce jasně vyplynula důležitost množství informací o západním světě a hojnosti kontaktů se západními elementy, protože čím přesnější měl narátor obraz západu, tím ostřejší bylo jeho odmítnutí komunistického režimu.

Key words: “oral history“, “Czechoslovakia“, “normalization“, “propaganda“, “media“, “western elements“, “the construction of the image of the west”

Abstract: The bachelor’s thesis has three main parts. In the first I deal with historical events. I compare the social climate in the Czechoslovakia, roughly since the half of the 60’s till the end of the Prague’s spring with the climate of normalization. The totalitarian core of normalization is more obvious. I analyze the image of “west” in media given by communist propaganda. Further I describe culture, possibilities of travelling and economical situation during normalization.

In the second part I describe the methods. In research I used the techniques of oral history. I analyzed and interpreted the interviews with seven narrators from Moravian-Silesian region with the qualitative method the “grounded theory”.

In the third part I analyze and interpret the influence of western art, television, radio, products, economics and (im)possibility of travelling to the west on narrators’ activity of creating their own image of west. At the same time I analyze the narrators’ attitude to official propaganda, what they thought about it and what influenced their opinions. I examine, how their own images of the west were created, on the basis of fusion of the influence of state propaganda and information that was leaking from west. In the end of the thesis clearly emerged the significance of the amount of information about western world and the abundance of contacts with western elements, because the more precise image of the west narrator had, the sharper was his denial of the communist regime.

Obsah

1.	Úvod	8
1.1.	Pojmy	9
1.2.	Myšlenková struktura a cíl bakalářské práce	9
2.	Historické okolnosti	11
2.1.	Československo mezi dvěma násilnými zvraty (1948 - 1968)	11
2.1.1.	Zábava, jež ledy rozpouští?	11
2.1.2.	Reformní hnutí v KSČ v 2. polovině 60. let	11
2.2.	Úvaha o dvou modech společnosti	12
2.1.3.	Pražské jaro	14
2.3.	Normalizace	15
2.3.1.	Intervence „bratrských internacionálních vojsk“ a počátky normalizace	15
2.3.2.	Zakonzervování společnosti do normalizační plechovky	15
2.3.3.	Tvrdá čísla normalizačních čítek	17
2.3.4.	Hudební „vzdor“ za normalizace	18
2.3.5.	Přelom v polovině 80. let, následné oslabení a pád režimu	19
2.3.6.	Média za normalizace	20
2.3.6.1.	Média na obojku a s náhubkem	20
2.3.6.2.	Recepce medií společností	22
2.3.6.3.	Mediální konstrukce obrazu západu	23
2.3.6.4.	Exkurz do normalizační žurnalistiky	24
2.3.7.	Občanská informovanost o západě za normalizace	25
2.3.8.	Cestování na západ	26
2.3.9.	Základní charakteristiky ekonomické politiky	29
2.3.9.1.	Historie centrálně plánové ekonomiky	29
2.3.9.2.	Centrálně plánovaná ekonomika	30
3.	Metodologie	33
3.1.	Předchozí výzkumy	33
3.2.	Orálně historický přístup	33
3.2.1.	Rozhovory a konstrukce tematických okruhů	34
3.2.2.	Popis výzkumného vzorku	36
3.2.2.1.	Teoretická východiska	36
3.2.2.2.	Narátoři	36
3.2.3.	Výzkumná metoda	38

3.2.4.	Analýza a interpretace	39
3.2.4.1.	Postup při interpretaci	40
3.2.4.2.	Kódování	41
4.	Výzkumná část	42
4.1.	Západní kultura a západní média	42
4.1.1.	Západní kinematografie	42
4.1.2.	Západní literatura	43
4.1.3.	Západní hudba	44
4.1.4.	Západní rozhlas	45
4.1.5.	Rušení „hlasu svobody“	45
4.2.	Srovnání ekonomiky a západní výrobky	46
4.2.1.	Materiální omezenost aneb my chceme to, co mají na západě	47
4.2.2.	Bony a TUZEX, zaostávání východní ekonomiky za západem	48
4.3.	Cestování na západ	49
4.3.1.	Zvláštní postavení Jugoslávie	49
4.3.2.	(Ne)možnost vycestovat na západ	51
4.3.3.	Pobyt na západě jako formující zážitek na celý život	52
4.3.4.	Nabídka k emigraci; Setkání se s cizincem	52
4.3.5.	Cestovní deficit	53
4.4.	Komunistická média	53
4.4.1.	Názor na komunistická média	53
4.4.2.	Odmítnutí komunistické propagandy	54
4.4.3.	Osobní rekonstrukce obrazu západu z médií	55
4.5.	Závěry výzkumné části	56
4.5.1.	Osobní představy o západě	56
4.5.2.	(De)konstrukce obrazu západu (skládání střípků)	57
4.5.3.	Vliv západního elementu na důvěru ke komunistickému režimu	59
5.	Závěr	62
6.	Zdroje	65
6.1.	Seznam pramenů: rozhovory	65
6.2.	Seznam použité literatury	65
6.2.1.	Internetové zdroje	66

1. Úvod

K výběru tématu bakalářské práce „Konstrukce obrazu ‚západu‘ v období normalizace v Československu“, mě vedlo několik důvodů. Prvním bylo zabývání se poválečným děním v komunistickém Československu na seminářích Historické antropologie z perspektivy orální historie. Probírání okrajových témat československé historie a „malých dějin“ mě velmi oslovilo. Druhým impulsem byla aktuálnost tématu vypořádávání se s nedávnou totalitní minulostí. Mnoho lidí má tzv. normalizaci stále v paměti a mě zajímalo, jaké vzpomínky si sebou nesou. Třetím a nejdůležitějším motivem bylo mé laické „pozorování“. Zejména při rozhovorech se svým otcem o komunistické éře, jsem si všiml, že poměrně automaticky a schematicky rozděluje svět jen na západ (hlavně Amerika) a východ (bývalý Sovětský svaz) ještě dvacet dva let po sametové revoluci! Na tomto příkladě se potvrzují slova Alexnadera von Plata: „Jsme schopni nalézt [orální historici] kontinuitu postojů, názorů, vjemů, konsenzuálních elementů a jejich následků, které trvají mnohem déle než politické a sociální okolnosti, které je zformovaly“¹

Při tvorbě tématu jsem si vzpomněl na naše promluvy a napadaly mě následující otázky: „Jaký obraz světa se propagoval, když můj otec vyrůstal?“ „Jaký vliv na jeho názory měla komunistická propaganda?“ a „Odkud čerpal informace o západě a co si o něm myslel?“. Úvahy na otázky mě dovedly až k samotné náplni a poté struktuře bakalářské práce.

Když jsem začal pracovat, netušil jsem, že se doposud nikdo přede mnou konstrukcí obrazu západu za normalizace nezabýval. Když jsem se to dozvěděl od pana PhDr. Pavla Urbáška, bylo to pro mě o to více povzbuzující a přitažlivé, protože jsem se pouštěl do ještě nepopsaných míst naší historie. Přitom toto téma jakoby si o to samo říkalo. Jaké měli občané Československa představy o západním světě, před sametovou revolucí? Dnes je pro nás fenomén západu všudypřítomný, ale ještě před dvaadvaceti lety to byla pro většinu lidí velká neznámá.

¹ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 17.

Způsob, jak se tvořil jejich obraz západu za normalizace, nebyl doposud prozkoumán. Mnoho lidí se také nezabývalo tím, jaký vliv měl element západu na nedůvěru k totalitnímu režimu a jeho následný rozpad. To je třeba pozorně zkoumat u jednotlivých narátorů.

1.1. Pojmy

V práci hodně operuji se slovem „západ“ nebo souslovím „západní elementy“. Aby bylo zřejmé, co znamenají, podám jejich definici. Pod „západem“ mám na mysli demokratické státy s volným tržním systémem, v komunistické hantýrce by se jednalo o tzv. „kapitalistické“ státy. Za normalizace šlo o státy, které se nacházely převážně na západ od našich hranic – např. Západní Německo, Nizozemí, Belgie, Francie, Velká Británie, Spojené Státy Americké atd. „Západními elementy“ myslím všechny možné vlivy a trendy, které přicházely ze „západních“ zemí a se kterými se Čechoslovák mohl setkat. Jednalo se „setkání“ skrze hudbu, literaturu, filmy, poslech rádia, sledování televize, výrobky, ekonomiku, setkání se s cizincem či cestování. Nevím, zdali jsem poskytl vyčerpávající výčet, ale s těmito „západními elementy“ se člověk setkával neustále ať už přímo či nepřímo.

1.2. Myšlenková struktura a cíl bakalářské práce

Pro svou práci jsem vytyčil následující myšlenkový postup. Nejprve pojednávám o základních historických okolnostech v Československu, zejména o konci 60. let, s hlavním zaměřením na počátek 70. let a poté na druhou polovinu 80. let. Porovnání toho, co se dělo za tzv. normalizace, s atmosférou pražského jara o to více vykresluje totalitní povahu doby, která po sovětské okupaci v srpnu 1968 následovala. Provádím rozbor normalizačních novinových článků, jakožto oficiálně propagovaného obrazu „západu“, pojednávám o kulturním vyžití, o možnostech cestovat na západ, o ekonomické situaci v Československu atd. Tento „objektivní blok faktů“, který jsem načerpal z odborné literatury,² má sloužit jako srovnání se skutečným životem narátorů. Zkoumám jaké představy o „západě“ si vytvářeli oni sami, na základě jakých zkušeností a z jakých zdrojů čerpali, případně nečerpali, informace o západě. Zjišťuji, jak vnímali své

² Viz Použitá literatura.

(ne)možnosti vycestovat na západ, západní hudbu, západní výrobky, státní komunistickou propagandu apod.

Miroslav Vaněk uvádí, že podobný postup uplatnily ve své knize *Problém normativy a policejní represe v předlistopadovém Československu* také Alena Vodáková a Hana Minaříková. Postupují od specifických rysů daného normativního řádu směrem k jednotlivci a od něj zpět k řádu. Rozhovory pro ně nemají obecné teze pouze ilustrovat, nýbrž konkretizovat.³ Toto je i mou ambicí.

Když to převedu na svou práci, dalo by se to popsat asi takto. Normalizační režim vykazoval konstantní pohled na „západ“ po celé období, kterým ovlivňoval názory občanů (normativní řád). Reflexe informací o „západě“ jednotlivými lidmi (směr od řádu k jednotlivci). Vyhodnocení nepravdivosti zpráv v médiích na základě různých zdrojů. Nejen z nedůvěry v komunistická média zpětně pramenící nespokojenost s režimem (směr od jednotlivce zpět k řádu).

To co mě v rozhovorech nejvíce zajímá je to, jestli se narátorům v paměti uchoval schematický názor na „západ“, jaký vliv na ně měl kontakt se západní kulturou, hodnotami apod. Určitým nesmělým cílem mé práce, je zjistit, do jaké míry měl u narátorů „západní element“ podíl na odmítnutí komunistického režimu.

³ VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. s. 13-14.

2. Historické okolnosti

2.1. Československo mezi dvěma násilnými zvraty (1948 - 1968)

2.1.1. Zábava, jež ledy rozpouští?

Od února 1948, kdy komunisté převzali moc v Československu, začalo „radostné budování socialismu“; znárodňování, politické procesy, očerňování „reakčních živlů“, „potírání buržoazie“, omezování lidských práv, svobody slova, atd. Až v 60. letech docházelo k určitému společenskému vystřízlivění z bolševické opice. Napomohla tomu kritika kultu osobnosti Stalina a částečné politické uvolnění po XX. sjezdu KSSS (1956).⁴ Stabilizace poválečné ekonomiky a postupné zvyšování životní úrovně Čechoslováků, způsobilo, že lidé se chtěli kulturně bavit, být svobodnější a nezajímali se jen o čistotu marxisticko-leninské ideologie. Jejich potřebám neodpovídalo ideologicky strnulé, komunisty schválené umění a zajímali se více také o kulturní dění za našimi hranicemi. Zejména mladá generace si velmi oblíbila na západě rozšířenou rock and rollovou a rockovou hudbu. Nespokojenost mnoha obyvatel Československa s „neomylnou“ politikou KSČ se zřetelněji projevovala od druhé poloviny 60. let. Společensky angažovaní autoři v médiích tematizovali chyby, jichž se komunisté dopustili od neústavního převzetí vlády v roce 1948. Kritice byly podrobeny poúnorové čistky a vykonstruované soudní procesy v 50. letech, nedostatečné rehabilitace politických vězňů, omezování lidských práv a svobody projevu a také centrálně plánované hospodářství, které sebou neslo celou řadu nedostatků. Negativní ohlasy běžných občanů, inteligence, podporované zejména investigativní prací novinářů, začaly aktivizovat také širší základnu KSČ.

2.1.2. Reformní hnutí v KSČ v 2. polovině 60. let

Na lednovém zasedání ÚV KSČ roku 1968, bylo schváleno vypracování Akčního programu KSČ, který měl připravit reformu tehdejšího politického a kulturního systému.⁵ Ekonomická reforma, nejvíce spojována s ekonomem Otou

⁴ KOTEK, Josef: „Populární hudba“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 467. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁵ JIŘÍK, Karel. „Demokratizační proces v Ostravě v roce 1968 a jeho násilné potlačení.“ In *Svědectví o roce 1968 v Ostravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. s. 16.

Šikem, byla započata již v roce 1963 a pražské jaro umožňovalo uskutečnit větší systémové změny. Prvním tajemníkem ÚV KSČ se stal Alexander Dubček, jakožto hlavní představitel pražského jara.

Snaha reformních komunistů je známá pod heslem, „socialismus s lidskou tváří“. Jednalo se o jeden z nejvážnějších pokusů o nápravu sovětského socialismu.⁶ Jak víme, vše skončilo neslavně. Příčiny nezdaru bychom mohli nalézt v samotných základech marxisticko-leninské ideologie, která nepřipouští „kroky zpět“, a demokratizaci, liberalizaci odsuzuje jako „revizionismus“.

Co je však nejdůležitější, od únorového převratu roku 1948, se jednalo o ojedinělou situaci. Nápor společnosti a ústupky komunistů, šly ruku v ruce se změnami politického života. Nebyl to jednostranný tlak, od vládní garnitury ke společnosti, jako mezi léty 1948-1967 a 1969-1989, kdy to co naplánuje ÚV KSČ v byrokratickém centru, musí být závazné pro celé Československo.⁷ V době pražského jara šlo o vzájemné působení občanů na politiky a politiků na občany. I když v omezené míře, propastná mocenská dichotomie z let dřívějších, mezi vládou a ovládanými občany, oslabila. Po sovětské okupaci v srpnu 1968 nabrala opět na síle.

2.2. Úvaha o dvou modech společnosti

Svou úvahu uvedu slovy významného filosofa a teoretika politického liberalismu, Isaiah Berlina. Všímá si mnoha detailů v moderním politickém dění a za to si ho velmi vážím. Proto nyní ocituji jeden z jeho pozoruhodných postřehů, kdy hovoří o letargii profesionálních filosofů ve 20. století: „Avšak tato situace je překvapivá i riskantní. Překvapivá, protože v žádném období novodobých dějin neprodělaly představy ani životy tolika lidí na Východě i Západě tak hlubokou proměnu a v některých případech prudký otřes následkem fanaticky obhajovaných společenských a politických nauk. Riskantní, protože jsou-li ideje opomíjeny těmi, kdo by o ně měli dbát – tj. těmi, kdo byli cvičeni k jejich kritickému promýšlení -, získají někdy nekontrolovatelný hybný moment a

⁶ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 11.

⁷ Navíc tyto jednosměrné plány měly převážně charakter negativních restrikcí, které snad vždy měly rozkladný efekt na celou společnost.

nezvladatelnou moc nad množstvím lidí, jejichž násilí může dosáhnout takové míry, že je nelze ovlivnit racionální kritikou.“⁸ Nekontrolovatelný hybný moment, projevující se násilím na mnoha lidech získaly ideologie, jako byly fašismus, nacismus i komunismus. Tento trojlístek je třeba mít na paměti, neboť mírou utrpení, kterou přinesly lidstvu, k sobě neodlučně patří.

Možná se to nezdá tak zřejmé, ale mezi Pražským jarem a normalizací, ve dvou odlišných modech společnosti, tkví základní rozdíl mezi otevřenou a uzavřenou společností. Rozdíl mezi dodržováním a porušováním lidských práv, mezi svobodou slova a diktátem, mezi dialogem a monologem, mezi demokracií a komunismem.

Vymyslel jsem takový experiment, jehož řešení dobře vystihuje jak 1. otevřenou společnost, tak 2. uzavřenou společnost. Jedná se o to, že slova ve větách jsou identická, záleží pouze na postavení slov „občané“ a „politici“. První věta je základ, ve druhé větě se slova jednoduše vzájemně prohodí. První věta, která reprezentuje otevřenou společnost, dává naprostý smysl a myslím, že by proti ní rozumný člověk nevznášel vážné námitky. V případě druhého modu, uzavřené společnosti, výsledek dopadá hrozně.

1. Občané působí na zvolené politiky, kteří pracují ve prospěch občanů. Pokud politici nepracují pro občany, mohou je občané odvolat. Rozhodující moc je v rukou občanů.

2. Politici působí na zvolené občany, kteří pracují ve prospěch politiků. Pokud občané nepracují pro politiky, mohou je politici odvolat. Rozhodující moc je v rukou politiků.⁹

Rozdílů mezi oběma mody nalezneme mnoho. V otevřené společnosti se jedná o obousměrný vztah, občané působí na politiky a politikové svou prací působí na občany. Pokud však politici svou prací působí špatně, občané je odvolají. V uzavřené společnosti je naprosto zřejmý jednosměrný vztah. Jediný kdo má možnost působit, jsou politici. Největší rozdíl mezi oběma mody je v „odvolání“. Jestliže občané odvolají politika, stane se z něj opět občan, jestliže

⁸ BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor 1999. s. 216.

⁹ Toto schéma odpovídá reálnému stavu v normalizovaném Československu.

však politik má moc odvolat občana, znamená to jedině ponížení jednotlivce na otroka nebo jeho smrt.

2.1.3. Pražské jaro

Svá slova z předcházející úvahy mohu opřít o historickou empirii. Jelikož se ve své práci zaměřuji na Moravskoslezský kraj a zejména na jeho centrum, Ostravu, uvádím příklady týkající se této oblasti. Jinde podávám celorepublikové údaje, v závislosti na dostupnosti údajů.

Pražské jaro byla doba kulturní obrody, společenská situace se postupnými kroky uvolňovala a vyústěním demokratizačního tlaku společnosti na komunistický aparát bylo zrušení státní cenzury 26. června 1968.¹⁰ Vznikalo mnoho nových občanských organizací, které stály mimo Národní frontu, což bylo do té doby nemyslitelné a předznamenávalo to vznikání pluralitního politického systému. V Ostravě byly založeny např. Koordinační výbor uměleckých svazů a kulturních institucí, který spolu se Socialistickou akademií aktivizovali příslušníky vědecké, technické, humanitní a umělecké inteligence,¹¹ Klub 231, který sdružoval politické vězně, Klub angažovaných nestraníků a Sokolská župa moravskoslezská, Společnost pro lidská práva¹² atd. Pořádaly se mítinky, schůze, besedy atd. Probíhala dialogická forma komunikace, vývoj směřoval k otevřenému modu společnosti.

Reformní tendence se tedy projevy i v „komunistické baště Československa“ a našlo se zde nemálo pokrokových komunistů, kteří chtěli nahradit zkompromitované dogmatiky. Bohužel z této bašty vyšli rovněž „hrobaři“ pražského jara.

¹⁰ KONČELÍK, Jakub: „Cenzura“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i, 2006. s. 565. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

¹¹ JIŘÍK, Karel. „Demokratizační proces v Ostravě v roce 1968 a jeho násilné potlačení.“ In *Svědectví o roce 1968 v Ostravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. s. 20.

¹² Tamtéž, s. 26.

2.3. Normalizace

2.3.1. Intervence „bratrských internacionálních vojsk“ a počátky normalizace

Okupace Československa se připravovala již od března roku 1968 a představitelé „Varšavské pětky“ hledali spojence mezi konzervativními členy KSČ. Krajské stranické organizace spolu s krajskou StB, tajně zrazovaly stání zájmy a pomáhali při srpnové okupaci. Mezi „vůdce“ spiklenců patřil tajemník ÚV KSČ Drahomír Kolder.¹³

Čerstvé reformní kvítí pražského jara pošlapaly a ujezdily armády pěti „spřátelených zemí“ Varšavského paktu, jež vtrhly do Československa 21. srpna 1968. Po intervenci započalo směřování k uzavřenému modu společnosti.

Rozhodující událostí pro následný vývoj je povolání snad všech čelních představitelů Československé politiky do Moskvy: prezident L. Svoboda, A. Dubček, O. Černík, G. Husák, V. Biľak, A. Indra a mnoho dalších. Generální tajemník ÚV KSSS L. I. Brežněv donutil pod výhružkami podepsat tzv. moskevský protokol, který vlastně spouští celou normalizaci v Československu. Zavazují se v něm zrušit závěry vysočanského sjezdu, zastavit činnost „protisocialistických“ organizací, podřídí média ideologické kontrole, provést kádrové změny a zajistit, aby se OSN nezabývala okupací ČSSR.¹⁴ Z hrdiny Pražského jara, A. Dubčeka, se k nelibosti občanů stala loutka v rukou Moskvy.¹⁵

2.3.2. Zakonzervování společnosti do normalizační plechovky

Velkou ránou všem reformním nadějím byl 17. duben 1969, kdy byl na zasedání ÚV KSČ zvolen novým prvním tajemníkem strany Gustáv Husák, který se stal roku 1975 rovněž prezidentem a vládl až do zlomového období na konci roku 1989.

Nová oficiální státní politika se vyznačovala přísně ideologickým dohledem československých konzervativních komunistů a jejich sovětských „poradců“. Každodenní společenská realita byla značně deformována tzv.

¹³ Tamtéž, s. 23.

¹⁴ PROKŠ, Petr. *Konec jednoho experimentu*. Jinočany: H&H, 1993. s. 30.

¹⁵ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 12.

„normalizačním procesem“. Snaha uvést věci do „normálu“, napáchala nevyčíslitelné škody. Personální čistky proběhnuvší ve všech oblastech společenského života – ve školství, zdravotnictví, soudnictví, průmyslu, médiích atd. – měly katastrofální dopad na hospodářství, ale zejména na morálku lidí. Příznačné jsou pro tuto dobu pocity apatie, lhostejnosti či cynismu.¹⁶ Aby režim občany uchlácholil, uzavřel s nimi tzv. novou společenskou smlouvu. Demokratické hodnoty se snažil vynahradit sociálním blahobytem.¹⁷

Pocitům bezradnosti se nemůžeme divit, je-li na místo schopného a zkušeného odborníka dosazen člověk bez dostatečných znalostí, jen kvůli tomu, že má dobrý kádrový posudek. Postupem času se ze stranické příslušnosti (možná poslušnosti) stává jakási vstupenka k dobré práci a málokdo už bere v 70. a 80. letech marxisticko-leninskou ideologii „vážně“. Je potřeba jen štěkat správná hesla, být věrný svému pánovi a postup je zaručen.

Mrhání materiálním i duchovním bohatstvím Československa vedlo k zaostávání za vyspělým světem, snižování životní úrovně a rozsáhlým škodám na životním prostředí.¹⁸ Vše kvůli slepé touze konzervativních komunistů zachovat svá teplá vládní místa. Prosazovali svou vůli navzdory celonárodnímu odporu, opírajíc svou moc o sovětské vojáky v záloze.¹⁹

Představitelé ÚV KSČ vydali 10. prosince 1970 „groteskní gramofonovou desku“ s názvem „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, a po dvacet let omílali dokola stále stejné „hity“, aniž by brali ohled na lidské utrpení, které způsobovali. Mezi nejznámější šlágry patřily například: „pravicový oportunismus“²⁰ (demokratické a reformistické názory), „kontrarevoluce“²¹ (vznik svobodného veřejného mínění), „revizionismus“²² (Akční program), „boj proti pronikání a vlivu antikomunistické ideologie a

¹⁶ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. s. 165.

¹⁷ OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno: Doplněk, 1999. s. 15.

¹⁸ Tamtéž, s. 46.

¹⁹ Pro velké nesmysly, je potřeba nezřídka vynaložit velké úsilí a počítat s velkými ztrátami. Kdo by přece stál o řešení, která se sama nabízejí a fungují...

²⁰ PROKŠ, Petr. *Konec jednoho experimentu*. Jinočany: H&H, 1993. s. 34. a 41

²¹ JIŘÍK, Karel. „Demokratizační proces v Ostravě v roce 1968 a jeho násilné potlačení.“ In *Svědectví o roce 1968 v Ostravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. s. 45.

²² Tamtéž.

propagandy“²³(vymýcení všech názorů odporující oficiální komunistické ideologii), „bratrská internacionální pomoc“²⁴ (přepadení Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následná sovětská okupace) apod.

Abych dospěl zpět ke své úvaze o dvou společenských modech, normalizované Československo je typickou uzavřenou společností. Po celé toto období se komunistický režim vyznačoval represivní politikou.

2.3.3. Tvrdá čísla normalizačních čistek

Vládnoucí KSČ se snažila o restaurování poměrů před pražským jarem roku 1968. Utužila komunistickou diktaturu v souladu s marxisticko-leninskou ideologií a navrátila se ke stalinistickým metodám 50. let. Nejednalo se již o nekompromisní fyzickou likvidaci politicky nepohodlných občanů jako po nástupu K. Gottwalda. Normalizační režim v čele s G. Husákem se mnohem více vyžíval v psychickém teroru, systematickém diskreditování nepohodlných osob v médiích a propagandistických sloganech.

Na změnách v počtu členů KSČ, lze nejlépe sledovat „svobodný hlas občanů“. Jen v Ostravě během půl roku, od května 1969 do ledna 1970, samo odešlo 5 055 členů z KSČ.²⁵ Nejvíce dělníci, což je pro mne překvapující, avšak potěšující zpráva, která narušuje zažitý stereotyp o dělnících jako největších „konzumentech“ totalitního režimu. Příkladů, kdy dělníci Ostravských i okolních závodů manifestují protisovětské nálady a protestují proti vedoucí úloze KSČ, je mnoho. Nejznámější jsou akce VŽKG (Vítkovické železářny Klementa Gottwalda) a NHKG (Nová huť Klementa Gottwalda).

Hlavní čistka ve straně přišla po zasedání ÚV KSČ 28. a 30. ledna 1970, kde se rozhodlo o výměně stranických legitimací spojených s politickou prověrkou každého člena.²⁶ Aby člověk uspěl u prověrek, musel zastávat negativní postoj k demokratickým reformám, přijímat sovětskou okupaci a normalizační vývoj. Prověrky byly zaměřeny hlavně proti elitě národa, která usilovala o reformu

²³ PROKŠ, Petr. *Konec jednoho experimentu*. Jinočany: H&H, 1993. s. 38.

²⁴ Tamtéž, s. 41.

²⁵ JIŘÍK, Karel. „Demokratizační proces v Ostravě v roce 1968 a jeho násilné potlačení.“ In *Svědectví o roce 1968 v Ostravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. s. 44.

²⁶ Tamtéž, s. 45.

socialismu a demokratizaci.²⁷ Mezi prvními byli vyloučení reformisté. Dále vyloučení nebo vyškrtnutí byli ti, co se nějakým způsobem „prohřešili“ proti totalitnímu režimu nebo stáli v cestě kariérnímu růstu normalizátorů. Důvodem byly i osobní spory. V celé republice tak bylo vyloučeno 70 000 a vyškrtnuto 400 000 členů KSČ. Další tisíce dostaly „stranické tresty“, které neblaze poznamenaly jejich další život.²⁸

Pořekadla „tisíckrát omílaná lež se stane pravdou“ nebo „sejde z očí, sejde z mysli,“ zde platí pouze částečně, neboť pocity křivdy se vryly do myslí mnoha občanů celého Československa. Konzervativní komunisté, požehnáni Moskvou, si mohli prohlašovat, co chtěli, jenže „většina československých občanů dospěla po tvrdé zkušenosti se sovětskou okupací a normalizací k přesvědčení, že komunistický systém je nereformovatelný a definitivně jej zavrhl.“²⁹

2.3.4. Hudební „vzdor“ za normalizace

Za normalizace byla oficiální propagandou rocková a rock and rollová hudba považována za úpadkovou, protože byla ze západu. Tak například ve Vlastě roku 1978 se objevil článek o západním hnutí „punk“, ve kterém píše: „Hákové kříže, vytetované nebo namalované na prsou a obličeji, přiléhavé kožené či gumové kalhoty, psí obojky na rukou... Všechno, co budí ošklivost a hnus, je „punk“: úzké kravaty, špičaté boty, trčící vlasy natvrdo zkadeřené cukrovou vodou, oblečení poskládané ze zbytků uniforem SS a jako doplněk bič.“³⁰ Normalizátoři schválně vybírali ty „nejkrajnější“ trendy ze západu, a ty ještě zkreslovali. Punk je provokativní životní styl, ale rozhodně nemá nic společného s nacismem³¹, jak se to snažili prezentovat komunisté, ani to nebyl jediný hudební

²⁷ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 20.

²⁸ PROKŠ, Petr. *Konec jednoho experimentu*. Jinočany: H&H, 1993. s. 40.

²⁹ Tamtéž, s. 41.

³⁰ ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. s. 213.

³¹ Komunisté zjevně zaměňovali termín nacismus s fašismem. Jejich motivace mi není známa. V komunistických médiích se mluvilo o fašismu (ve skutečnosti nacismu) v souvislosti se západními zeměmi. Jedná se o pokřivení tohoto termínu, jelikož skutečně fašistickými se nazývají hlavně diktatury v Itálii, Španělsku před a za 2. sv. války. Inspirace Hitlera fašismem je pravděpodobná, leč v případě Německa se jedná o nacismus. Jde o záměrný „trik“ komunistů pošpinit západní země negativními konotacemi slova fašismus (ve skutečnosti nacismus). V poslední době se diskutuje o tom,

proud 70. let, který byl zrovna na západě v módě. Co mě však ještě více pobavilo a zároveň vyděsilo, byla tato věta ze stejného článku: „Příkladem pro tuto mládež, jež se svým oděvem vyznává ze sadistických choutek, jsou zpěváci David Bowie a Mick Jagger.“ Je absurdní, jak je v jednom článku spojován dohromady punk, nacismus, Bowie a Jagger. V podobných elaborátech je vidět myšlenková vyprázdněnost textu, který má plnit pouze propagandistické účely. Skutečné „moudro“ si autor nechal na konec článku: „Od fašistických uniforem k samotnému fašismu je už jenom krůček. Zatím jsou zbraněmi jenom vyplazené jazyky. Zatím.“³² Vyplazený jazyk je samozřejmě narážka na Micka Jaggera. V lidech je takto budován jakýsi pocit ohrožení, ze strany západních „fašistických“ států. Což je však komunistický strašák a blud.

Naštěstí lidé v Československu měli svůj rozum i za tuhé normalizace. Podobné lživé pamflety mnoho nezměnily na oblibě rockové hudby, kterou The Rolling Stones, v čele s Mickem Jaggerem, ve skutečnosti představují. Ve výzkumu z roku 1973 projevovalo o rock zájem až 85% a v letech 1981-1982 68% mladých lidí ve věku 15-25 let (u dospělých byl zájem nižší, 37% a v druhém měření 33%).³³ Lze to chápat jako určitý protest mladých lidí vůči normalizační politice.

2.3.5. Přelom v polovině 80. let, následné oslabení a pád režimu

Podrobným průběhem normalizace se tolik zabývat nebudu. Na jednotlivé zajímavé momenty ještě narazím v průběhu práce. Pokud celou situaci velmi zjednoduším, tak až do poloviny 80. let se politické klima v Československu ani trochu nezměnilo. Lidé, kteří na konci 60. let, požadovali změnu, a nejen ti, měli z neutěšené situace pocitu schizofrenie. Hned několik autorů tento stav

že nacismus je rovněž levicová ideologie, která má blízko ke komunismu. Aby komunisté nebyli v politickém spektru na stejné straně jako nacisti (v komunistické terminologii fašisti), „hodili“ tuto ideologii na západní demokratické státy.

³² ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. s. 214.

³³ KOTEK, Josef: „Populární hudba“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 469. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

zmiňuje.³⁴ Bylo to způsobeno tím, že lidé byli režimem nuceni něco projevovat na venek, např. radovat se na prvomájových průvodech, tleskat projevům členů KSČ atd., ale vnitřně si mysleli něco úplně jiného, vnitřně celý ten cirkus odmítali.

Změny přišly až s nástupem M. S. Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS v roce 1985. Od našich normalizátorů bychom se ničeho nedočkali. Gorbačov byl reformně zaměřený politik a odmítl dále podporovat mocenské choutky konzervativních politiků v ostatních zemích východního bloku. Uzavřel smlouvu s USA, že násilně nepotlačí reformní a liberalizační proces ve východní Evropě.³⁵ Jeho perestrojka a glasnost vedly poté k pádu komunistických režimů v celé východní Evropě.

V Československu se nevyužitý potenciál občanů nespravedlivě perzekvovaných nevytratil a plně se začal projevovat právě na sklonku 80. let, kdy totalitní režim ztrácel oporu z Moskvy. Základem opozice u nás se stali ti, co byli režimem nejvíce postiženi: intelektuálové, bývalí členové KSČ, část vysokoškolské mládeže.³⁶

Pád režimu není náplní má práce, poukazuju pouze na vlivy, které k němu vedly.

2.3.6. Média za normalizace

2.3.6.1. Média na obojku a s náhubkem

Na úvod tohoto oddílu je potřeba říci základní fakta týkající se normalizovaných médií. Jak jsem zmínil již výše, součástí moskevského protokolu byl i bod, podřídít straně sdělovací prostředky. Již 30. srpna 1968 byl zřízen Úřad pro tisk a informace, který měl řídit, kontrolovat a usměrňovat média. Krátce na to vznikl další restriktivní orgán, Vládní výbor a pro tisk a informaci. První pokyny úřadu, vydané již 3. září, se vztahovaly k intervenci a zakazovaly používání slov „okupant“ a „okupace“. V polovině září byla cenzura opět

³⁴ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. s. 160.; OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno: Doplněk, 1999. s. 16.; ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. s. 221.

³⁵ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 50.

³⁶ Tamtéž, s. 20.

zavedena.³⁷ Po svém zvolení 17. dubna 1969, G. Husák ve svém projevu hlásal, „...aby komunistická strana mohla plnit svou úlohu vedoucí politické síly, je nutné, aby si zajistila rozhodující ideový vliv na televizi, rozhlas a tisk.“³⁸

Velmi aktivně – to znamená, že plnili rozkazy z Moskvy – se v čistkách v médiích činili stalinisté a bezpátevní kariéristé, kteří chtěli získat uvolňující se funkce po reformistech. A tak odborníci, kteří neprošli přes kádrovou komisi, byli nahrazováni „prověřenými lidmi“, kteří absolvovali pouze rychlokurzy v daném oboru, neměli dostatečné schopnosti ani zkušenosti, přesto mohli zastávat důležité funkce.

Do roku 1972 muselo z redakcí odejít 1200 novinářů.³⁹ V průběhu let 1968 až 1971 došlo k zrušení registrace u 156 periodik.⁴⁰ Z rozhlasu bylo vyhozeno na 600 pracovníků všech profesí.⁴¹ V ČST prověřkové komise zrušily členství 151 pracovníků, 74 z KSČ vyloučily. Před zahájením pohovorů odevzdalo legitimace nebo emigrovalo 75 členů strany.⁴²

Celou situaci trochu zgeneralizuji. V tisku, rozhlase, televizi, všude se opakoval stejný scénář. Vyloučení kvalifikovaných pracovníků a ideologický dohled, cenzura, to vše vedlo logicky k poklesu úrovně kvality umělecké tvorby, ať už se to týká filmů, hudby, knih, novin atd. Některá díla byla zakázána,

³⁷ KONČELÍK, Jakub: „Cenzura“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 565. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

³⁸ KÖPPLOVÁ, Barbara: „Novinářská organizace.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 561. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ KONČELÍK, Jakub: „Cenzura“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 566. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁴¹ JEŠUTOVÁ, Eva: „Československý rozhlas.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 575. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁴² CYSAŘOVÁ, Jarmila: „Československá televize.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 580. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

trezorována, jiná zničena. Mnoho předúnorových pořadů bylo zrušeno. Západní prvky byly eliminovány.

Nově příchozí lidé do funkcí byli politicky prověřeni. Všechny nejdůležitější posty byly vázány na členství v KSČ. Ostatní pracovníci médií se sdružovali v různých svazech a museli plnit ideologické požadavky na ně kladené. Aby nebyli vyhozeni z práce museli provádět autocenzuru a vůbec neprojevat svůj vlastní, jakkoli odlišný, názor.

Podobná praxe je popisována i v právní praxi, kdy se nikdo z právníků neohradil proti porušování platných zákonů při výkonu moci, neboť poslušnost režimu se „vyplatila“.⁴³

Komunistická média fungovala tak, že když se o něčem nemluvílo, tak jakoby to ani neexistovalo, ale skutečnost byla samozřejmě jiná. Jak říká Zdeněk Jičínský, vydávali to, jak by to mělo být, za to co je. Žádaný stav za skutečný, iluzi pokládali komunisté za realitu a mámili se vlastními výpary. Mohli poté ukazovat na existující negativní jevy v západní společnosti, které v Československu „oficiálně nebyly“, byly, ale pouze se o nich nemluvílo!

2.3.6.2. Recepce medií společností

Normalizátoři se vzhledli v interpretaci událostí na sklonku 60. let jako „selhání, kvůli velké volnosti médií“.⁴⁴ Média dostala za úkol udržování statusu quo, tedy pět ódy na sovětské vojáky, normalizační vládu apod. Jenže nůžky mezi podávaným obrazem a představami většiny lidí se stále více rozevíraly.

Vysvětlení, které se nabízí, podává naprosto výstižně Barbara Köpplová. „Snaha o urputnou manipulaci veřejností byla v dané situaci odsouzena k daleko zásadnějšímu nezdaru než v období 50. let. Nepřeklenutelná propast mezi účelově konstruovaným mediálním obrazem na jedné straně a společenskou praxí a zkušeností apriorně negativně naladěného nebo rezignovaného a zlohostejného publika vedla k definitivnímu vyprázdňení autoritářského modelu

⁴³ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. s. 188.

⁴⁴ KÖPPLOVÁ, Barbara: „Média a jejich role v totalitním systému.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 559. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

mediální (a vůbec veřejné) komunikace a k jeho závěrečnému fiasku.“⁴⁵ Její slova potvrzuje také tento postřeh: „Neoficiálně si většina lidí myslela pravý opak toho, co se tvrdilo oficiálně.“⁴⁶

2.3.6.3. Mediální konstrukce obrazu západu

Když už jsem popsal situaci, jež panovala v médiích, mohu přejít k analýze mediálního obrazu západu za normalizace. Zaměřím na rozbor nejpřístupnějšího zdroje a tím jsou novinové články. Vycházím z výběru publikace *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*.⁴⁷

V komunistické terminologii, patří pod pojem „západ“ demokratické státy s volným hospodářským trhem, které se do listopadu 1989 nacházely v drtivé většině na západ od našich hranic, což bylo dáno rozdělením sféry vlivu mezi USA a SSSR po druhé světové válce. Na pojem západní se váží další slova, jako např. imperialistický, buržoazní, kapitalistický, fašistický atp. Naprosto všechny nalezené popisy týkající se západu jsou negativní, kdežto kdykoli se mluví o Československu, Sovětském Svazu, Moskvě, tak jen v superlativech. Tato ostrá dichotomie – východní a západní, dobrý a zlý apod. – se často projevuje i v samotném chápání světa narátorů.⁴⁸

V člancích, byly hlavními oblastmi srovnávání „východní“ a „západní“ filmy, hudba, kriminalita, životní prostředí a sport. Obraz západu je vyvozován z informací vytržených z kontextu, autoři článků nelogickým způsobem spojují nesouvisející okolnosti, tzv. „oslími můstky“, a nekriticky vydávají svá tvrzení za naprostou pravdu. Informace ohledně SSSR a východního bloku se často ani neopíraly o skutečnost. Měly jen navodit určitou potěmkinovskou představu o tamních idylických poměrech.

⁴⁵ Tamtéž, s. 559.

⁴⁶ ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. s. 75.

⁴⁷ ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. 1. vyd. Praha: XYZ, 2009. 296 s. ISBN: 978-80-87021-57-6.

⁴⁸ MÜCKE, Pavel: „‘Před oponou, za oponou...’ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracující inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.“ In VANĚK, Miroslav (ed): *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. s. 164.

2.3.6.4. Exkurz do normalizační žurnalistiky

Při referování o západu, se v novinách objevují zprávy o neustálém násilí. Např. „Není dne, aby nedošlo v Itálii k teroristickému či gangsterskému útoku na nějakého veřejného činitele nebo i prostého občana.“⁴⁹ Nebo „Ulicemi amerických měst přeměnily teror, násilí a rostoucí kriminalita v dějiště scén připomínající drastické filmy.“⁵⁰

Tyto bombastické zprávy jsou poté prokládány různými ideologickými formulacemi. Nejobecnější kategorií o západě bylo, že „zažívá hlubokou či vleklou krizi“.⁵¹ Další výpovědi byly rozšířením západní ubohosti; tragický, pesimistický a beznadějný život v kapitalismu,⁵² rozklížený, chátrající buržoazní režim,⁵³ jeho společnost je nemocná,⁵⁴ prožívá těžké doby, kdy lidi zmáhají starosti a problémy⁵⁵ apod.

V úvodu své práce jsem rozebíral článek zabývající se punkem. Na něm bylo patrné, jaké postupy uplatňovali tehdejší novináři. Rozeberu ještě jeden text, který ukazuje logické chyby ve vyvozování a zároveň prozrazuje zájmy státní propagandy.

Kupodivu, následující bulvární žvást vyšel v Rudém právu roku 1976. Pojednává se v něm o francouzské herečce Marlene Jobert. Novinářka jí na besedě položila otázku, zda má děti. Marlene odpověděla, že nemá odvahu přivést dítě na tento svět, a že muži jsou nespolehliví dezertéři apod., a že tento svět by potřeboval změnit. Načež její výpověď byla voda na mlýn, jak zkritizovat západní společnost. „Potud názor člověka, jemuž v kapitalistické zemi, v níž žije, nehrozí nezaměstnanost ani nedostatek prostředků k obživě. A přece jak tragický, jak pesimistický a beznadějný pohled na život v kapitalismu.“⁵⁶

⁴⁹ ŠKÁPÍKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. s. 78.

⁵⁰ Tamtéž, s. 79.

⁵¹ Tamtéž, s. 77, 79.

⁵² Tamtéž, s. 76.

⁵³ Tamtéž, s. 78.

⁵⁴ Tamtéž, s. 79.

⁵⁵ Tamtéž, s. 240.

⁵⁶ Tamtéž, s. 76.

Je velmi směšné, že výpověď jedné zklamané herečky autor článku vztáhne zcela nepochopitelně na celou západní společnost. Lidé zklamaní ze vztahů, jsou na celém světě a nezáleží na tom, jestli to je komunista nebo kapitalista.

Všechny články týkající se západu měly schematickou strukturu. Novináři našli jednu parciální problémovou situaci, tu náležitě barvitě popsali a poté vztáhli potíže na celý západní blok. To, že ignorovali empirii, není žádný div. Hlavním předpisem v práci komunistů bylo neargumentovat racionálně a hlavně se co nejméně vztahovat k realitě. V jejich sladké iluzi toho, že mají pravdu, je podporoval marxismus-leninismus, jakožto „jediný pravdivý a vědecký popis světa“. Díky historickému materialismu „věděli“, že kapitalistické státy dříve či později padnou a pak přijde komunismus. Pro komunisty to byla pouze otázka času, fakt, jenž se musí naplnit.

Jedná se pouze o plody bujného fantazírování a ne o seriózní myšlenky, jimiž by se měl člověk v životě řídit.

2.3.7. Občanská informovanost o západě za normalizace

Převážná část obyvatelstva v normalizovaném Československu neměla jasnou představu o poměrech na západě. Na tom neslo vinu několik faktů. Prvním byla skutečnost, že komunisté investovali nehorázné sumy do rušiček signálů,⁵⁷ aby lidé nemohli poslouchat zahraniční rádiové stanice. Mezi nejznámější stanice patřily Rádio Svobodná Evropa, rádio Luxemburg či Hlas Ameriky. Druhou překážkou bylo, že lidé nemohli snadno cestovat do zahraničí. Málokdo osobně navštívil západní zemi. To bylo výsadou vysoce postavených politiků, vědeckých pracovníků, sportovců i některých občanů, kteří však všichni museli být dobře prověřeni.⁵⁸ Třetí hráz tvořila komunistická mediální propaganda, která cíleně eliminovala zprávy o západě, a pokud o něm mluvila, tak negativně a zkresleně.

Pro mnohé lidi byl západ něco velmi vzdáleného, těžko uchopitelného a zhutnitelného. Existovala velmi zřetelná představa toho, že se tam mají lidé

⁵⁷ MÜCKE, Pavel: „‘Před oponou, za oponou...’ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracujících inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.“ In VANĚK, Miroslav (ed): *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. s. 168.

⁵⁸ Tamtéž, s. 197.

materiálně lépe, ale byla mezi nimi rozšířena nejistota a strach z nezaměstnanosti.⁵⁹

Způsobů, jak se dostat k informacím o západu, bylo několik. V některých případech část rodiny emigrovala do západní země a udržovala kontakt se zbytkem rodiny v ČSSR skrze dopisy.⁶⁰ Tak se mohly donést zprávy o dění za železnou oponou. Nebylo to zcela bezpečné, neboť komunisté zavedli nelegální cenzuru listovních zásilek.⁶¹ Nejčastěji zmiňovaným zdrojem byl zahraniční rozhlas.⁶² Pro lidi, kteří bydleli v pohraničí, byl zdrojem zahraničních informací televizor.⁶³ Zdrojem informací byly rozhodně propašované tiskoviny ze západu, ale to nebylo tak časté a tyto zdroje byly dostupné pouze úzké skupině lidí. Dalším způsobem jak se něco dozvědět, bylo osobní setkání se s člověkem ze západu anebo cesta na západ. Obojí bylo málo přístupné, což vedlo do značné míry k informačnímu vakuu ohledně poměrů na západě.

2.3.8. Cestování na západ

Možnost cestovat na západ se proměňovala v průběhu dekad, podle toho, jak se uvolňoval či přituhoval komunistický režim. Důvody, proč tomu tak bylo, jsem rozebíral již výše. Cestování je jen další oblast, kde se odrážejí společenské a politické změny 60. a 70. let. Druhá polovina 60. se vyznačuje velmi vysokým počtem vyřízených žádostí o vycestování do kapitalistických zemí, kdy pouze zlomek z nich byl zamítnut. Změnu přístupu odráží zákon o cestovních dokladech z 11.6. 1965, jenž zliberalizoval možnosti cestování československých občanů do ciziny.⁶⁴ Podle statistik, se do roku 1968 počet žádosti o vycestování stále

⁵⁹ Tamtéž, s. 179.

⁶⁰ Tamtéž, s. 173.

⁶¹ KONČELÍK, Jakub: „Cenzura“. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 566. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁶² MÜCKE, Pavel: „‘Před oponou, za oponou...’ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracujících inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.“ In VANĚK, Miroslav (ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. s. 173.

⁶³ Tamtéž, s. 175.

⁶⁴ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pásová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. s. 72-73.

zvyšoval. Rovněž cizincům z kapitalistických zemí byl v hojnější míře umožňován pobyt na našem území.

Reformisté chtěli zrušit systém výjezdních doložek a v Akčním programu prohlašovali, že bude ústavně podložena svoboda pohybu československým občanům; zároveň chtěli chránit zájmy státu s ohledem na odlivu specialistů.⁶⁵ Vpád vojsk Varšavské smlouvy ukončil i tyto snahy.

Na zasedání ÚV KSČ 25.-29.9. 1969 došlo k definitivnímu odsouzení polednové politiky reforem a vládnoucí komunisté začali propagovat sovětský pohled na události. Nastalo přísné omezování cest na západ a potírání vystěhovalectví. Obojí bylo chápáno negativně jako v 50. letech.⁶⁶ Nový první tajemník ÚV KSS Gustáv Husák byl pro razantní omezení cest na západ a byl pro uzavření hranic na západ.⁶⁷ K úplnému uzavření nedošlo, přesto se možnost vycestovat na západ několikanásobně zkomplikovala a mnohým byla naprosto znemožněna.

Vycestování na západ bylo možné jen se státními cestovními kanceláři, za účelem návštěvy blízkých příbuzných a cesty kryté devizovým příslibem Státní banky československé.⁶⁸ Podle studie Pavla Mückeho cesty a pobyty za hranicemi se v paměti narátorů uchovaly spíše v souvislosti s limity.⁶⁹ Dovolena byla velmi drahá a pro průměrně vydělávající rodinu v období normalizace to byla nepřekonatelná ekonomická zátěž. Rovněž nebylo dovoleno, aby rodiče opustili Československo se svými dětmi, z obavy komunistů, že by se již z ciziny nevrátili. Takže většina občanů rezignovala na možnost vyjet na západ, jakoby pro ně „neexistoval“.

Jak jsem již zmínil v předchozí kapitole, cestování na západ bylo omezeno na úzkou skupinu lidí, kteří měli převážně dobré kontakty se státní nomenklaturou. Zůstávala zde většina obyvatel Československa, tzv. šedá zóna, která žádných výhod požívat nemohla a nemalá skupina lidí, kterým bylo

⁶⁵ Tamtéž, s. 80.

⁶⁶ Tamtéž, s. 84.

⁶⁷ Tamtéž, s. 111.

⁶⁸ Tamtéž, s. 85.

⁶⁹ MÜCKE, Pavel: „‘Před oponou, za oponou...’ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracujících inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.“ In VANĚK, Miroslav (ed): *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. s. 194.

cestování na západ zcela zakázáno z ideologických důvodů. Restrikce jsou narátory vnímány velmi citlivě a některých se objevuje tzv. fenomén „cestovního dluhu“.⁷⁰

Fenomén západu působil velmi silně, pokud narátor západní zemi navštívil a seznámil se důvěrněji s tím, jaké poměry tam panují. Po návštěvě západu nebyly neobvyklé úvahy o emigraci,⁷¹ neboť o to více si člověk uvědomoval propastný rozdíl mezi tím co je v Československu a tím co je za západní hranicí.

Jestliže se narátoři setkali s možností emigrovat, většina z nich upřednostnila zůstat v ČSSR kvůli rodině a kvůli tomu, aby ostatním „nepoškodili“ kádrový posudek.⁷²

Kontakt se západem platil pro narátory jako nevšední událost.⁷³ Většina byla svým zážitkem ovlivněna do konce svého života. Spousta lidí považovalo kontakt s cizinci ze západu za prestižnější než z východu.⁷⁴ Je to podle mě dáno tím, že je-li něco zakazováno, stává se to pro lidi o to lákavější a cennější. Co platilo pro lidi ze západu, platilo stejně, ne-li více na kulturu a výrobky ze západu. O tom, ale pojednám v samostatné kapitole.

Nyní bych se vrátil k faktografickým údajům. Od roku 1969 až do roku 1987 zůstala politika cestování na západ nezměněna. Až „příkazem“ z Moskvy, s Gorbačovou glasností, přišly náležité změny. Opětná liberalizace cest na západ přišla až od poloviny roku 1987, kdy bylo povoleno vycestovat s rodinou⁷⁵ a rovněž bylo zrušeno devizové krytí.⁷⁶ Teprve v roce 1988 se situace dostala do polohy, kde byla v letech 1965-1969.⁷⁷

Nějakou dobu trvalo, než se zkostrnatělý normalizační aparát k něčemu odhodlal. Až listopadová sametová revoluce definitivně zlomila odpor režimu a hranice byly konečně po 41 letech volně prostupné.

⁷⁰ Tamtéž, s. 197-198.

⁷¹ Tamtéž, s. 201.

⁷² Tamtéž, s. 205.

⁷³ Tamtéž, s. 189.

⁷⁴ Tamtéž, s. 191.

⁷⁵ RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pásová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. s. 124.

⁷⁶ Tamtéž, s. 125.

⁷⁷ Tamtéž, s. 130.

2.3.9. Základní charakteristiky ekonomické politiky

2.3.9.1. Historie centrálně plánové ekonomiky

Na počátku 50. let byl do československé politiky implantován sovětský model centrálně plánované ekonomiky (CPE).⁷⁸ Zavedení a udržování tohoto způsobu mělo zejména ideologický podklad. Přestože praxe neodpovídala marxisticko-leninistickým předpovědím o tom, jak se bude společnost vyvíjet „k lepším zítřkům“, neexistovala v 50. letech vůle na ekonomickém systému něco zásadně měnit. Společnost s nadšením vítala pozměňující návrhy a kritiku CPE, kterou se reformní komunisté, v čele s ekonomem Otou Šikem, zabývali již před obdobím Pražského jara. Ekonomická reforma pod názvem „nová soustava řízení“ se plánovala již od roku 1963. Po nástupu Alexandra Dubčeka, reformy začaly nabývat reálné podoby, s přispěním místopředsedy vlády Oty Šika. Navrhovaná koncepce se stále více přibližovala tržní ekonomice, ale nepočítala s privatizací všech podniků, pouze těch malých.⁷⁹

K žádným změnám nedošlo. Sovětská okupace a následná normalizace pohřbily všechny snahy. Za normalizace byly pokusy o změny považovány za „oportunistické“, „buržoazní“ apod. a pro reformisty následovaly tresty, zbavení funkce nebo v horším případě vězení.

Zamítnutí navrhovaných změn vedlo k ekonomickému zaostávání Československa za západními, kapitalistickými státy.⁸⁰ Vstup do normalizace byl triumfem moci nad racionalitou. Systém, který potřeboval nutně změnit, musel dále fungovat v nezměněné podobě dalších dvacet let na příkaz vlády, což nutně vedlo k devalvací morálky, frustraci lidí, kteří každodenně pociťovali nedostatky. Občané si přirozeně hledali cestičky v prohnilem systému. Až od 70. let a dále začala ve velké míře bujit korupce a vnikl černý trh, jako přirozená reakce na stagnaci.⁸¹ Podle neoficiálního průzkumu pouze 3% lidí nedávaly úplatky.⁸² Bylo

⁷⁸ ŠULC, Zdislav: „Politická ekonomie socialismu.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 266. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁷⁹ Tamtéž, s. 70.

⁸⁰ Tamtéž, s. 71.

⁸¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. Praha: Prospektrum, 1992. s. 181-182.

to způsobeno tím, že na vše se muselo čekat, mnohé zboží bylo nedostatkové nebo těžko dostupné. Jestliže se dnes nadává na korupci, zde můžeme nalézt její prvopočátky.

2.3.9.2. Centrálně plánovaná ekonomika

Základními rysy staronové politické ekonomie za normalizace byly dogmaticčnost a antiempiričnost.⁸² Což je typické pro uzavřený mód myšlení, který nemá o co opřít svá tvrzení, proto je musí rigidně stanovit a vymáhat násilím. CPE měla dva účely: za prvé to bylo zajištění fungování poválečné ekonomiky a za druhé to vyhovovalo totalitnímu řízení státu.⁸⁴ Zasahování ideologie do osobního života není vždy tak počitatelné, ale co se týče ekonomiky je možné nesmyslné dopady ideologie dobře kvantifikovat.⁸⁵

CPE se vyznačovala tím, že se vše plánovalo na několik let dopředu, vznikaly tzv. pětileté plány, „pětiletky“. „Za celou dobu existence centrálního plánování v ČSSR se nepodařilo sestavit jediný pětiletý plán (bylo jich celkem osm), který by nebylo nutno v jejich průběhu podrobit výrazným korekcím. Některé pětileté plány se podařilo sestavit teprve v době, kdy už končilo jejich období. Většina centrálního plánování se tak de facto realizovala pouze prostřednictvím jednoročních plánů, které spíše dodatečně „hasily“ problémy vyvolané vytyčováním nereálných cílů v plánech pětiletých.“⁸⁶

Ekonomika se neustále potýkala s problémy. Tím, že všechno bylo podřízeno plánu, na zákazníka se příliš nehledělo. V CPE nefunguje systém, jako v tržním hospodářství, kdy se zákazník rozhoduje, kdy, za kolik a jaký výrobek si

⁸² OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 53.

⁸³ Tamtéž, s. 267.

⁸⁴ TUREK, Otakar: „Plánované hospodářství.“ In PROCHÁZKA, Jaromír (ed). *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno: Jan Šabata, 1999. s. 56.

⁸⁵ Viz KOMÁREK, Valtr: „Struktura a vývoj československého hospodářství.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 313-317. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁸⁶ ŠULC, Zdislav: „Systém centrálního plánování.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 288. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

koupí či nekoupí. Státní plánovači rozhodli, kolik se čeho vyrobí a nehleděli na poptávku. Zákazník byl až na druhém místě, což vysvětluje špatnou kvalitu i pestrost výrobků.⁸⁷ Zaostávání v kvalitě výrobků, lze vysvětlit také tím, že stát měl monopol na všechnu výrobu. Když neexistovala konkurence, závody neměly potřebu přílišně inovovat. Tím, že spotřebitelé byli odkázáni jen na jeden zdroj, neměli obavu o odbyt. Jednalo se o začarovaný kruh.

Západní ekonomiky přešly do postindustriální fáze,⁸⁸ zaměřovaly se na lehčí průmysl a zejména terciární sféru, kdežto normalizační režim se přiklonil ke staré koncepci prosazování těžkého průmyslu. Extenzivní typ ekonomiky vedl v 80. letech k vyčerpání zdrojů a zaostávání za vyspělými zeměmi.⁸⁹

Náklady na výrobu, spotřeba materiálu a energie, byly v porovnání se západními zeměmi mnohem vyšší, produktivita práce byla nízká.⁹⁰ Po celou dobu, kdy fungovala CPE se lidé potýkali s nedostatkem zboží. Výrobky byly nekvalitní, nespolehlivé, neestetické a navíc byl malý sortiment na výběr. Ve druhé polovině 80. let se prohloubila nevykonnost ekonomiky. Nastala paradoxní situace, kdy lidé měli kupní sílu, ale trh nebyl dostatečně zásoben.⁹¹

Lidé si uvědomovali „rozevírající se nůžky“ mezi československou a kapitalistickou ekonomikou. Navíc tím, že totalitní režim nestačil naplňovat „společenskou smlouvu“,⁹² blahobyt se nedostavoval, tudíž převážná část občanů ztrácela trpělivost. Nespokojenost s ekonomikou vyústila v nespokojenost se systémem.⁹³ Místo, kde si lidé mohli nejvíce uvědomit propast mezi východními a západními výrobky i ekonomikou byl TUZEX. Jednalo se o speciální obchod, ve

⁸⁷ TUREK, Otakar: „Plánované hospodářství.“ In PROCHÁZKA, Jaromír (ed). *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno: Jan Šabata, 1999. s. 59.

⁸⁸ Tamtéž, s. 70.

⁸⁹ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 51.

⁹⁰ ŠULC, Zdislav: „Systém centrálního plánování.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 288. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁹¹ OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha: Maxdorf, 1994. s. 53.

⁹² Tamtéž, s. 55.

⁹³ TUREK, Otakar: „Plánované hospodářství.“ In PROCHÁZKA, Jaromír (ed). *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno: Jan Šabata, 1999. s. 74.

kterém fungoval oddělený trh dováženého zboží ze západu za zvláštní peníze, tzv. bony.⁹⁴ I takové paradoxy skýtala marxisticko-leninská ekonomická praxe.

⁹⁴ ŠULC, Zdislav. „Politická ekonomie socialismu.“ In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 267. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníková-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

3. Metodologie

3.1. Předchozí výzkumy

Největší inspirací pro mne byla publikace Centra orální historie, *Obyčejní lidé...?!⁹⁵*, která se zaměřuje na postoje řádových občanů v období od roku 1948 do 1989. Nepřínosnější bylo konkrétně zkoumání Pavla Mückeho o obraze ciziny a cizinců v 70. a 80. letech,⁹⁶ ze kterého jsem čerpal základní přehled o stylu psaní, publikování výsledků i základní informace o postojích narátorů k západu.

Velmi přínosná pro mě byla *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989⁹⁷*, ve které jsem našel důležité informace k mnoha tématům mé práce. Citování stránek z této publikace jsem použil podle pdf. dokumentu, který je ke stažení na stránkách Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

3.2. Orálně historický přístup

Věrohodnost orálně historické metody není všemi vědci uznávaná, neboť dává velký prostor pro subjektivitu, ale má také své zastánce a získává si uznání, jako právoplatná výzkumná metoda ve společenských vědách. Přínosem orální historie je, že ve velkém historickém soukolí nezapomíná na osobnost člověka. Zajímají ji dějiny „každodennosti“. Zaznamenává, jak se jednotlivec svým „normálním“ životem podílí na vytváření dějin. Jedná se o krok ke zmenšení rozdílu mezi tzv. „velkými“ a „malými“ dějinami.⁹⁸

Orální historii by bylo možné zkráceně definovat jako postup dobírající se nových poznatků na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, kterou badatel zkoumá.⁹⁹ Nejdůležitější pro

⁹⁵ VANĚK, Miroslav (ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. 1876 s. ISBN 978-80-200-1791-8.

⁹⁶ MÜCKE, Pavel: „Před oponou, za oponou...“ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracujících inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století“. in VANĚK, Miroslav (ed). *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. 162-211. ISBN 978-80-200-1791-8.

⁹⁷ KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. 891 s. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovnikova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>.

⁹⁸ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: [online]. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 19.

⁹⁹ Tamtéž, 11.

orální historii je metoda interview z očí do očí.¹⁰⁰ Mluvený záznam se zde stává základním pramenem pro vědcovu práci. Orální historici se snaží celou záležitost zrelativizovat tvrzením, že z epistemologického hlediska jsou si všechny prameny rovny.¹⁰¹ Víme, že i dobové písemné prameny, historiky nejčastěji využívané k práci a bráné jako „objektivní“, mohou být „neobjektivní“, neboť jsou poplatné režimu, ve kterém vznikly.¹⁰²

Pro orální historii je navíc v počítačovém věku dobrý výhled, neboť se jedná o nejpravděpodobnější náhradu klasických písemných pozůstalostí.¹⁰³

3.2.1. Rozhovory a konstrukce tematických okruhů

Pro svou bakalářskou práci jsem nevyužil životopisné vyprávění. Rozhovory s narátory jsem vedl pouze na jedno kolo z časových důvodů. Vzhledem k tomu, že jsem přesně věděl, co mne zajímá, použil jsem polostrukturovaný rozhovor. Ani se nejednalo o otázky, ale pouze o tematické okruhy, ke kterým narátoři volně vypovídali, co je napadlo. Pokud zadání nepochopili nebo více odbočili od probíraného tématu, upozornil jsem je, jinak jsem jim nechával volný prostor k vyprávění. Pokud něco opomněli, pokládal jsem doplňující otázky. Provedl jsem celkem sedm rozhovorů. Nejkratší trval něco málo přes půl hodiny, nejdelší až hodinu a půl.

Přepisy jsem pořizoval sám. Přepisoval jsem téměř celé rozhovory, ale vynechával jsem místa, která nebyla pro výzkum tolik relevantní.

Na počátku jsem byl při vedení rozhovorů velmi nervózní, ale s přibývajícími narátory jsem získával jistotu. Po druhém rozhovoru jsem musel trochu změnit zadání některých otázek, neboť jsem zjistil, že jsou více podbízivé, než jak bych si přál.

¹⁰⁰ VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. s. 16.

¹⁰¹ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 21

¹⁰² VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. s. 10.

¹⁰³ Tamtéž, 22.

Tematických okruhů bylo celkem dvanáct. Každý narátor dostal tento list, ke kterému jsem mu dal nezbytné instrukce, a poté jsem jej nechal volně mluvit.

Okruhy otázek:

1. Rodina a dětství (datum, místo narození, zaměstnání rodičů, sourozenci, ...)
2. Zájmy, zábava v mládí (oblíbená hudba, filmy, knihy).
3. Škola, výuka cizích jazyků, zaměstnání.
4. Osobní představy o poměrech v západním světě (do prvního setkání se „západním elementem“).
5. První setkání se „západním elementem“. Jaké bylo, kdo, co, kdy...
6. Kontakt se západními médii: TV – filmy; rádio – hudba; knihy...
7. Kontakt se západními výrobky: rozdíl mezi technologiemi.
8. Srovnání západní a východní ekonomiky.
9. Možnost cest do zahraničí na západ/setkání se s cizincem ze západu/vyprávění lidí, kteří na západě byli.
10. Osobní rekonstrukce obrazu západu z československých médií.
11. Názor na komunistická média a jejich obraz západu.
12. Vliv „západního elementu“ na vaši důvěru k totalitnímu režimu.

První a druhá otázka byly spíše na „rozehřátí“ narátora, aby se uvedl do minulosti. K lepšímu „ponoru“ by bylo potřeba udělat dvoukolové interview, ale jak jsem již uvedl, nebylo to možné z časových důvodů.

Své téma jsem schválně vystavěl na co nejmateriálnější základně, kterou sdílejí všichni lidé stejně. Dotazy se neustále točí kolem prvků související s blahobytem: kulturní vyžití, spotřební výrobky, ekonomika, cestování apod. Lidé chtějí žít luxusně, a jestliže vidí, že si někdo za našimi západními hranicemi žije na vysoké noze a „my“ (v Československu) nemůžeme, zákonitě začne žárlit, což také mnozí narátoři vypověděli.

Největší problémy byly s chápáním sousloví „západní element“ ve čtvrtém a pátém okruhu. Pro některé narátory bylo těžké určit, jaké měli o západu představy, a co vlastně byla ta relevantní zkušenost, která měnila jejich pohled. Právě volnost pochopení dávala narátorům prostor, pro jejich chápání a prožitky. Lepší specifikace by do budoucna byla lepší. Analýzu 4. a 5. bodu jsem vynechal

kvůli výše zmíněným problémům. Souloví však dobře fungovalo ve 12. okruhu, kde nevedlo ke zmatení.

3.2.2. Popis výzkumného vzorku

3.2.2.1. Teoretická východiska

Na radu pana Pavla Urbáška PhDr. jsem pro svůj výzkumný vzorek, jako hlavní kritérium, zvolil náležitost k tzv. „tvůrčí inteligenci“. Tzn., že všichni narátoři mají vystudovanou VŠ a vlastní akademický titul.

V 70. letech postihly uměleckou a vědeckou inteligenci čistky nejsilněji. Z mých narátorů nikdo perzekuován nebyl, ale nesvobodné vědecké prostředí jistě pociťovali. Zejména narátoři ekonomové se mohli setkat s nesnázemi ekonomických pouček marxismu-leninismu. Komunisté podřizovali i vědu propagandistickým účelům.¹⁰⁴ Významným novem za normalizace byl velký důraz na to, aby všichni vysokoškoláci povinně absolvovali výuku marxismu-leninismu, což reflektují i někteří narátoři. Komunisté chtěli dosáhnout vysoké kvalifikace a vysoké oddanosti socialistickému zřízení.¹⁰⁵ Ani jedno se jim příliš nedařilo. Metodologie marxismus-leninismu vedla k úpadku snad všech vědních oborů, zejména humanitních. Ani ideologická indoktrinace nebyla tolik zdařilá. Vysokoškoláci se sice formálně ztotožnili s ideologií, ale výchovný efekt neměla. Podle sociologických výzkumů stále preferovali individuální hodnoty, před společensko-politickými.¹⁰⁶ Jinak řečeno, každý si budoval svou kariéru a na budování socialismu už nezbylo.

3.2.2.2. Narátoři

Vzhledem k tomu, že pocházím z Ostravy, zvolil jsem si narátory ze svého města a okolí. Původně jsem plánoval mít šest narátorů, tři ženy a tři muže, aby byl vzorek genderově vyvážený. Poté se naskytla příležitost pořídit rozhovor s jedním narátorem navíc, takže jich je celkem sedm.

¹⁰⁴ OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno: Doplněk, 1999. s. 35.

¹⁰⁵ URBÁŠEK, Pavel. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2007. s. 77.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 89.

Narátory jsem třídil také podle věku. Vybíral jsem blízko okolo ročníků 1948, 1958 a 1968. Z každého ročníku jsem vedl rozhovory s dvěma narátory, jednou ženou a jedním mužem. Volba nebyla náhodná, ale vychází z toho, že prvním respondentem byl můj otec, který je ročník 1958. Poté jsem vybíral z generace mladší a starší zhruba o deset let. Udělal jsem to proto, aby se vyjevila větší plasticita obrazu normalizace, a také proto, abych zjistil, zdali se i postoje narátorů zásadně (ne)liší v závislosti na věku. Avšak ve výzkumu se ukázalo, že záleží spíše na zkušenostech, nežli na věku.

Bylo mi doporučeno, abych s rozhovory začal s někým blízkým v rodině, a tak jsem neváhal a za prvního narátora jsem zvolil svého otce. Nebránil jsem se tomu, neboť mě zajímalo, jak otec za normalizace žil, co si myslel apod. Ani on neodmítl a k rozhovoru svolil. Zároveň jsem dospěl k závěru, že je lepší začít rozhovor s někým, koho důvěrně znám, a poznám u něj, zdali si naprosto nevymýšlí, co myslí vážně, co humorně atd. Mimo jiné, když poznám lépe „historii“ své rodiny, poznám více i sebe.

Narátory jsem „sbíral“ pomocí metody sněhové koule. Tedy na základě známosti a doporučení. Přes svého otce Ing. Ludvíka U. (nar. 17.11.1958, 52 let) jsem se zkontaktoval s Ing. Jiřím J. (nar. 8.1. 1968, 43 let) a Martinem L. Bc. (nar. 3.5.1960, 50 let). Přes svou matku jsem se zkontaktoval s Ing. J. H., Ph.D. (nar. 17.6.1967, 43 let), Ing. Taťánou R. (nar. 19.1.1958, 53 let) a Ing. Jiřím L. (nar. 25.12.1946, 64 let). Přes Ing. Jiřího L. jsem dostal k paní Mgr. Janě Ch. (nar. 9.2.1947, 64 let).

Ze sedmi narátorů jsem pouze jednu viděl poprvé v životě (Janu Ch.), tři jsem viděl nebo vídám občasné (Taťánu R., J. H., a Jiřího L.) dva znám poměrně dobře (Jiřího J. a Martina L.) a jeden, jak jsem již zmiňoval, je můj otec (Ludvík U.).

Myslím, že je celkově lepší znát osobnosti narátorů, protože to usnadňuje spolupráci a zároveň následnou práci s rozhovory. Žádný z oslovených narátorů rozhovor neodmítl, jen u jednoho jsem se setkal s menším váháním. Čtyři narátoři svolili ke zveřejnění celého jména i data narození. Dva narátoři požádali o zkrácení příjmení. Jedna narátorka si řekla o uvádění pouze iniciál. Po zvážení, že některé informace mohou být citlivějšího charakteru, rozhodl jsem se u všech uvést pouze křestní jména a první písmeno příjmení. Od všech narátorů mám písemné svolení k použití jejich údajů a mohu citovat z rozhovorů.

3.2.3. Výzkumná metoda

Jak jsem již několikrát předesílal, ve své práci uplatňuji metody orální historie. Jedná se o kvalitativní výzkum, při němž používám induktivní postup badání. Hypotézy nejsou netestovány, ale vytvářeny.¹⁰⁷ Vzhledem k tomu, že přede mnou byl podobný výzkum proveden, určitá témata se prolínají, mohu některé hypotézy testovat a zároveň v nových otázkách hypotézy vytvářet.

Výzkumné výsledky lze těžko zobecňovat, neboť pracuji s úzkým vzorkem narátorů. Své závěry mohu vztahovat pouze svůj na zkoumaný vzorek.¹⁰⁸ Nasbírané data je však možné porovnávat s jinými prameny.¹⁰⁹ Vaněk a spol. výslovně doporučují, aby se výzkumník dal do tvůrčí interpretace a vyvozování a přispěl tím ke stavu zkoumání.

Ve své práci vycházím z klasických historických studií, z nichž čerpám základní přehled o době. Navíc pro dosažení co „nejobektivnějšího“ obrazu minulosti je potřeba kombinovat kvalitativní i kvantitativní přístup.¹¹⁰ Tzn. pracovat jak s interview s narátory, tak se sociologickými daty. Ideál nalézání objektivní pravdy je možné přirovnat ke Kantově epistemologii. My, jakožto poznávající subjekt, nikdy nenahlédneme „Ding an sich“ („věc o sobě“ neboli skutečnost) takovou jaké je, ale budeme se vždy potýkat jen s omezenými znalostmi a s tím, jak se nám věc subjektivně jeví. To však nevylučuje snahu o co největší seznámení se s fakty a snahu o co největší nezájatost při interpretaci. Jedině tak je možné „transcendentální“ přiblížení se realitě, takové jaká je.

Osobně mi to přijde jako schizofrenní situace, neboť si nemohu dovolit zobecňování, ale zároveň se po mě vyžaduje, abych se o něco takového pokusil. Myslím, si, že mé téma určitou míru generalizace dovoluje, jak se doufám v průběhu práce ukáže. Již v úvodu jsem zmiňoval, že s materiálními statky se potýkali všichni občané Československa. Beatles si poslechl snad každý, o radiostanicích Hlasu Ameriky, Svobodné Evropě nebo Luxembourggu se vědělo, s TUZEXEM se lidé nemohli minout apod. Statisticky západní vliv musel pocítit

¹⁰⁷ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 124.

¹⁰⁸ Tamtéž, 125.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 16.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 17.

každý, kdo za normalizace žil. Jedná se o tzv. „common places“, tedy společně sdílené zážitky. Rozdíl je pouze v tom, jak jednotlivci k západním elementům přistupovali.

3.2.4. Analýza a interpretace

Vaněk upozorňuje, že analýza (rozběr) a interpretace (výklad) probíhají již před započítím samotných rozhovorů. „Čím přesněji má badatel ujasněny cíle výzkumného projektu, tím má daná přesnější vodítka, kterými směry se bude analýza a interpretace ubírat, kterých obsahových a formálních stránek rozhovoru si zvláště všímat a jaký druh poznatků a závěrů z rozhovoru vyvozovat.“¹¹¹

Od počátku je má práce zaměřena na postoje narátotů k západnímu světu. Tomuto cíli jsou podřízeny i další kroky výzkumu. Konstruování otázek a výzkumný vzorek proberu v samostatných kapitolách. Již nyní bych uvedl, že volbou tematických okruhů již probíhá určité kódování, jež umožňuje organizaci: tematické a logické rozčlenění textu, propojení dílčích oddílů a celků, důležitých pro interpretaci.¹¹²

Rozhovory hierarchizuji z hlediska širší veřejnosti. Tzn., že sdělení jsou ve významném vztahu k obecnému pojetí určitého historického procesu, oslovují širší veřejnost.¹¹³ Otázky se dotýkají jejich vnímání světa, dotýkají se toho, co mohli a nemohli, což je pro některé narátory velké téma, co měli a co jim chybělo apod. Většina narátorů byla výzkumem zaujata a měli zájem seznámit se s výsledky.

Interpretace rozhovorů probíhala z hlediska cíle projektu. Tzn., že se cíleně zaměřuji na momenty rozhovorů, kde narátoři poskytl informace důležité pro můj výzkumný projekt.¹¹⁴ Následné pasáže zkoumám samostatně podle

¹¹¹ VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. s. 37.

¹¹² VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 123.

¹¹³ VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. s. 45.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 46.

jednotlivých témat, syntetizuji, porovnávám je navzájem nebo s historickými prameny.

Ve své práci se hlubokým jazykovým rozbořem zabývat nebudu, neboť pro cíle mé práce není tolik důležitý. Zajímám se zejména o obsah a smysl vyjádření narátorů, nežli o jejich formu. Samozřejmě, že rozlišuji, kdy je sdělení říkáno s určitou ironií apod. Citované pasáže rozhovorů s narátory prošly mým redigováním, kvůli snazší srozumitelnosti. Vymazal jsem některá „vatová slova“, která se často opakovala, a upravil syntaktické nedostatky ve výpovědích narátorů.

Mému postupu výzkumu nejvíce odpovídá grounded theory, jejíž hlavní zásadou je sběr a simultánní analýza dat, induktivní konstrukce kategorií, komparace, integrace kategorií do teoretického rámce apod.¹¹⁵

3.2.4.1. Postup při interpretaci

Hlavní kategorií mého výzkumu je „západ“. Z navrhnutých okruhů otázek jsem utvořil podkategorie, které se vztahují k hlavní kategorii. Je jich celkem šest. Čtyři se týkají vlivu západního elementu na postoje narátorů: 1. Západní kultura a západní média, 2. Západní výrobky a ekonomika, 3. Cestování na západ, 4. Komunistická média. Dvě poslední jsou syntézou předchozích: 5. Osobní představy o západě, 6. Vliv západního elementu na důvěru ke komunistickému režimu.

Toto byly hlavní okruhy, do kterých jsem členil rozhovory s narátory. Všechny rozhovory jsem prošel a přiřazoval jejich vyjádření pod jednotlivé podkategorie. Vzešlo mi tak sedm souborů, s vyjádřením od každého ze sedmi narátorů, roztržiených podle tématu. Vytvořil jsem si tabulku se jmény narátorů a jednotlivými podkategoriemi a postupně jsem doplňoval jednotlivé kódy. Grafický přehled mi pomohl při orientaci.

¹¹⁵ VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. s. 133.

3.2.4.2. Kódování

Při kódování jsem postupoval podle pokynů Jana Hendla popsaných zejména v kapitole Metody vyhodnocování a interpretace.¹¹⁶ Jednotlivé tematické soubory jsem kódoval a snažil se najít společné prvky u všech narátorů. Primární kódy jsem poté ještě zobecnil, z čehož jsem získal okolo šedesáti sekundárních kódů, které jsem posléze syntetizoval a interpretoval ve své praktické části.

¹¹⁶ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 408 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

4. Výzkumná část

4.1. Západní kultura a západní média

V této první interpretační kapitole se budu zabývat postoji narátorů k umění obecně, zejména však jejich vztahu k umění ze západu. Rozhodl jsem se zde zahrnout také postoje k západním médiím, neboť zprostředkovávaly západní kulturu a hodnoty. Západní, ale i východní zahraniční média, sledovali z nepolitických důvodů všichni narátoři. Ať už televizi kvůli západním filmům nebo rádio kvůli západní hudbě.

Totalitní režim systematicky omezoval nebo reguloval možnosti přístupu k západnímu umění. Dostupnost západní hudby, knih, filmů na trhu byla tehdy velmi problematická. Všichni až na jednoho narátora, který to nejspíš pouze nezmiňuje, si stěžují na nedostatek kvalitní umělecké tvorby v Československu obecně! U narátorů často zaznívá velmi kladné hodnocení západní tvorby až obdiv. Jana Ch. kulturní situaci popisuje takto: „To postupně stopli, to odumíralo. Skutečně s nástupem normalizace ta kultura šla vyloženě pouze v těch intencích, jak rozhodla strana a vláda. Komunistická propaganda, komunistická ideologie.“¹¹⁷ Martin L. k tomu říká: „...já jsem tu oficiální kulturu vnímal jako bezbřehou šed' frází.“¹¹⁸ Jak se projevoval normalizační tlak konkrétně? Jana Ch. a Martin L. zmiňují cenzuru hudby, Ing. Taťána R. si stěžuje na cenzuru knih a na cenzuru filmů poukazuje přímo či nepřímo většina narátorů.

4.1.1. Západní kinematografie

Západní filmy, které prošly komunistickým ideologickým sítem, byly většinou historické, romantické, kriminální nebo kritické a ukazovaly „odvrácenou tvář života v kapitalismus“: vykořisťování, různé násilnosti, prohnitou justici apod. I když se v kinech objevovaly např. americké, ale hlavně francouzské či italské filmy, měly podpořit negativní vnímání západu.

Narátoři přesto přijímali západní kinematografii kladně. Do československé televize se západní tvorby dostalo minimum. Někteří narátoři hovoří o zkušenosti se zahraničními televizními stanicemi. Jiří J. a Jiří L. viděli

¹¹⁷ Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

¹¹⁸ Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

rakouskou televizi Vídeň, ale u obou to bylo spíše výjimkou, nežli pravidlem. Jiří L. a J. H. sledovali pravidelně polskou televizi. V Ostravě a okolí blíže k polským hranicím nebylo nic neobvyklého, že na svých televizních anténách chytali polskou televizi. Pro J. H. to byl největší zprostředkovatel západního elementu a zároveň médium, které nabourávalo samozřejmost komunistického režimu. „Hodně jsme sledovali polskou televizi, protože na české televizi vlastně žádné zahraniční filmy nebo informace o západě prakticky dostupné nebyly nebo byly zkreslené, my jsme sledovali polskou televizi od dětství, rozumím i dobře polsky.“¹¹⁹ Možnost srovnání zpráv o západě na polské a československé televizi vedla u ní k nedůvěře k domácím médiím.

Většina z narátorů chodila do kina. Hlavně tam se setkávali se západními snímky. Dále ve filmových klubech, bylo možné shlédnout kvalitní západní filmy, které nebyly běžně dostupné. Taťána R. uvádí pro ni formující americký film „Bezstarostná jízda“. Říká: „Mě tam bylo sympatické hlavně to, že oni ukazují i tu odvrácenou stránku. Kdežto tady bylo všechno dobře. Takže to už člověku začne být takové divné, že určitě všechno v životě není tak jak by mělo být.“¹²⁰ Např. Spielbergovy slavné Čelisti se dostaly i do československých kin. Martin L. obdivoval tento hollywoodský film kvůli propracovanosti efektů a popisuje ho jako neskutečný zážitek. Dále říká jednu pozoruhodnou věc: „Jistěže promítali francouzský filmy s Alainem Delonem, Dobrodruzi, nebo jak se to jmenovalo, s Linem Venturou, italský filmy a tak, ale to nevím, jestli byl ten pravý západ. Pravý západ byly samozřejmě americké filmy.“¹²¹ Italské nebo francouzské filmy byly často se socialistickým nádechem, proto možná toto hodnocení Martina L.

4.1.2. Západní literatura

Nedostatek se projevoval také na trhu s knihami. K faktografické literatuře nebylo možné se dostat, různé informace byly cíleně zatajovány. I beletrie podléhala státní kontrole. Když vycházely méně vydávané tituly populárních autorů, čtenáři na ně stáli před knihkupectvím fronty.

¹¹⁹ Rozhovor s Ing. J. H. Ph.D. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹²⁰ Rozhovor s Ing. Taťánou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.

¹²¹ Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

O západní literaturu projevovali zájem pouze někteří. Jana Ch. se zajímala o světovou literaturu obecně, Taťána R. zmiňovala jako oblíbené americké autory a J. H. americké i britské.

Martin L. vzpomíná, že se mu v samizdatovém vydání dostaly do rukou knihy 1984 a Farma zvířat od George Orwell, a že oba tituly jej velmi zasáhly. Taťána R. příležitostně šířila samizdatovou literaturu, shodou okolností se zrovna jednalo o Orwellovu Farmu zvířat.

4.1.3. Západní hudba

Západní hudbu, hlavně rock and roll, poslouchali všichni dotazovaní. Vzpomínali zejména na Beatles, z rockovějších kapel poslouchali někteří Pink Floyd, Deep Purple či Led Zeppelin. Shodovali se na tom, že hudební tvorba za normalizace byla nudná, pozadu za světovými trendy, ideologicky zatížená apod. Martin L. se vyjadřuje takto: „Nějakým způsobem ta anglosaská scéna, ta muzika prostě v té angličtině nějak nám to líp znělo. V podstatě jistě to bylo způsobeno tím, že tady drtivá většina produkce byla naprosto neposlouchatelná.“¹²² Pod tato se slova by se podepsali i ostatní narátoři.

Pro nás nepředstavitelným fenoménem je nedostatek hudebních nahrávek. Vinylové desky se vozily přes známé ze zahraničí, protože v ČSSR nebyla západní produkce běžně k dostání. Martin L. v této souvislosti mluví, že v druhé polovině 70. let chodil na nelegální burzy s deskami, kde bylo možné koupit desku za cca 300 Kčs, což bylo tehdy spousta peněz. Pro srovnání, tehdejší měsíční výplata se pohybovala okolo 1500 – 2000 Kčs. Tím, že se jednalo o žádané zboží, které bylo zároveň nedostatkové, otevíral se zde prostě pro černou ekonomiku, kde se ceny pohybují mnohem výše, než je jejich reálná hodnota.

Vlastnictví západních nahrávek, vinylů či magnetofonových pásek, bylo spojeno také s určitou prestižností. Pro mnohé slyšet hudební hity ze západu byla velká událost. Ludvík U. měl několik hodin této hudby a těšil se velké pozornosti: „Já jsem byl tehdy hvězda, když jsem pustil ty svoje pásky, tak všichni říkali: „Odkud to máš?“. (smích) Takže jsem byl opravdu bomba.“¹²³

¹²² Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

¹²³ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

4.1.4. Západní rozhlas

Kromě J. H., ostatní narátoři poslouchali západní rozhlasové stanice. Někteří pouze vychutnávali hudbu na rádiu Luxembourg a o zprávy jim tolik nešlo. Slovy Ludvíka U.: „Setkání se západním elementem více méně nebylo. Tzn. kontakt se západními médii, tak to jak každý, poslouchal jsem rádio Luxembourg, ‚Laxíka‘, když jsem mohl. Když bylo něco zajímavého, sem tam jsem pustil rádio, ale že bych si rádio Svobodná Evropa pouště cílevědomě a večer při svíčke poslouchal, tak ne.“¹²⁴ Na druhé straně někteří projevovali osobní zájem o vyhledávání informací z rádia. Martinovi L. se dařilo i přes rušičky ladit Svobodnou Evropu. Taťána R. a Jiří J. poslouchali zase Hlas Ameriky. Pro Ing. Jiřího J., seznámení se novými informacemi, byl popud k pochybování o našem režimu a dotazování otce. Avšak ten, jakožto komunistický funkcionář, byl pro něj silnou autoritou. U Martina L. sehrál rozhlas významnější roli, jeho slovy: „To jsem úplně miloval, to byla moje zamilovaná stanice tenkrát. No já jsem se z toho dozvěděl, v té druhé polovině 80. let v podstatě to, že jako se to tady tak trochu chýlí ke konci. Takový optimističtější, taková naděje, protože to už byl pomaličku u moci Gorbačov a v podstatě docházelo k takovým těm shromážděním, Palachův týden, v 88. Bylo to čím dál tím hustší ty protesty, čím dál tím víc lidí. Kolik tam bylo vodních děl a kolik lidí. To jsem se dozvídal já ze Svobodné Evropy. Sice jsem to jakoby konfrontoval trochu s oficiální propagandou, noviny, ty jsem snad ani nečetl.“¹²⁵ Jako jeden z mála se cíleně zajímal o zprávy ze západu a porovnával je s tím, co se psalo v komunistických novinách.

4.1.5. Rušení „hlasu svobody“

Co stojí za pozornost a menší zamyšlení je, že Jiřímu J. otec zakazoval poslouchat Hlas Ameriky. Je důležité si položit otázku, proč to jeho otec dělal, proč celý totalitní režim stále něco zakazoval? Komunisté vyhazovali desítky milionů na stavbu rušiček signálů. Čeho se tak báli, když přeci „měli pravdu“?

Kdyby zprávy západních médií byly opravdu lživé, jak je komunisté podávali, zcela jistě by se to ukázalo. Jediné co se však odhalilo, jako nanejvýš

¹²⁴ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

¹²⁵ Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

lživé, bylo oficiální zpravodajství pod taktovkou KSČ. V zákazu poslechu spíše šlo o strach otce „kovaného komunisty“, aby se náhodou jeho syn nedozvěděl něco, co by totalitní režim a zároveň i jeho samotného v synových očích nezdiskreditovalo.

Dalším faktem je, že komunisté se za každou cenu snažili rušit signály zahraničních stanic, ať už rádiových či televizních. Měli totiž strach ze slova, „svobodného“, „kritického“ slova. Tak jak to popisuje V. Havel ve svém eseji „Moc bezmocných“, kdy i ten sebebezvýznamnější akt odporu mohl znamenat ohrožení celého systému. Tak i vysílání „nezávislých“ zpráv ze západu ohrožovalo klidný spánek vládnoucích komunistů, neboť si nemohli být jisti tím, že se k lidem nedostanou jimi utajované skutečnosti.

Tento strach z odhalení „pravdy“ je vlastní celému komunistickému režimu. Jde o neustálé zatajování faktů a manipulování s realitou. Proto i někteří narátoři popisují výslovný pocit schizofrenie. Kvůli tomu co si myslí a kvůli tomu, co musí projevovat na venek, aby se někomu zavděčili nebo aby se neznelíbili, protože to by vedlo k jejich diskreditaci před celou společností.

Téměř všechny „nebezpečné“ dokumenty pro totalitní režim měly v názvu zmíněno „slovo“ nebo se nějak dotýkaly tohoto tématu, jakožto elementu s velkou mocí. „2000 slov“ mělo aktivizovat lid v období Pražského jara, „Několik vět“ zase v předlistopadové době roku 1989. Dále nejvýznamnější dokument tohoto typu, Charta 77, vlastně žádá o „doslovné“ dodržování platných zákonů v ČSSR a dodržování hospodářských, sociálních a kulturních práv, k nimž se ČSSR zavázala na mezinárodní konferenci v Helsinkách v roce 1975. Havlovy eseje „Slovo o slovu“ nebo „Moc bezmocných“ jsou filosofickou reflexí tohoto stavu.

4.2. Srovnání ekonomiky a západní výroby

V této kapitole uvidíme, že kvalita umění a ekonomická výkonnost spolu pravděpodobně úzce souvisí, neboť budeme nacházet mnoho paralel. Opakovaně se objevuje motiv toho, že nejen západní umění je z mnoha důvodů kvalitnější, ale že i západní tržní ekonomika je zřejmě výkonnější než východní centralizovaný model.

4.2.1. Materiální omezenost aneb my chceme to, co mají na západě

Všichni narátoři se jednoznačně shodli na tom, že možnosti v materiální oblasti byly v tehdejší Československu ve všech ohledech omezené. J. H. uvádí: „I v tom sortimentu zboží a v pořadnících jsi poznal, že my jsme byli omezeni v tom, že jsme si nemohli koupit to, co jsme chtěli, ani nemohli užívat věci, které se běžně užívaly na západě.“¹²⁶ Sortiment byl omezený, výrobky byly nekvalitní, mnoho výrobků se nedalo sehnat, na běžné zboží byly pořadníky. Jiří L., byl obchodním zástupcem, technikem, měl přehled o tom, co se u nás vyrábí, prodával naše výrobky a byl na ně hrdý. Nevzhlížel jen k západním výrobkům, přestože si byl vědom jejich vysoké kvality. Ale to byl v mém vzorku ojedinělý případ. U Ludvíka U., ale i u jiných narátorů jsem si všiml, možná nezáměrného sklonu, zaobalovat negativní sdělení ohledně minulosti. Např. měl ostych říci narovinu to, co si skutečně myslí o domácích výrobcích. Stále u něj zůstává snaha něco potlačit, zatajit.

N: „Kdo měl pračku z TUZEXU nebo měl nějaký magnetofon z toho TUZEXU, tak byl in. České výrobky byly držáky, magnetofony, MGton, B 400, Tesly, ony prostě hrály. Kvalita byla, jaká byla, jo z hlediska výstupu, tady to člověk viděl, že ty výrobky ze západu byly...

T: „Lepší?“

N: „Ano, byly úplně někde jinde, měly jinou úroveň.,,

Hned u několika narátorů se objevuje závist vůči možnostem, které měli lidé na západě. Ať už se to týká spotřebního zboží či kulturního vyžití. Výrobky ze západu byly kvalitnější, měly lepší design a také byly o dost dražší než československé zboží. Západní výrobky byly v jejich očích prestižní. Pro zajímavost uvedu zkušenost Martina L. se západními výrobky. Jeho otec emigroval do Švédska a posílal mu dárečky: „Tak jsem od něho dostal, už si nevzpomínám, kolik mi přesně bylo, stolní hokej značky Stiga... To bylo taky takové zjevení, protože prostě to nebyly jen takové plechové dvojrozměrné figurky, které se dělaly tady u nás... To bylo prostě něco, zázrak techniky.“¹²⁷

¹²⁶ Rozhovor s Ing. J. H. Ph.D. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹²⁷ Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

Pro některé bylo těžké našetřit peníze na dovolenou. Jiří L. na jednu stranu říká: „Nijak, mě to nezasahovalo,“ ale zároveň přiznává: „Bych si musel zaplatit zájezd, no a tehda ten zájezd byl pro mě tam na tu stranu [západ], na to lyžování, dejme tomu, pětiletým šetřením, abych tam mohl jet.“¹²⁸ V jeho slovech se objevuje nereflektovaný rozpor v tom, že ho nijak nezasahovala ekonomická situace za normalizace, přitom je zřejmé, z jeho výpovědi, že si nemohl dovolit to, co je pro něj dnes zcela dostupné. Přese všechno, Jiří L., spolu s Ludvíkem U., byli jediní, u kterých zaznívá určité smíření se s tehdejšími ekonomickými poměry. Dalo by se to parafrázovat, že i se špatnou pračkou nebo bez barevné televize člověk mohl spokojeně žít. Vždy se tam objevuje nějaké „ale“.

4.2.2. Bony a TUZEX, zaostávání východní ekonomiky za západem

Za normalizace existovala specializovaná prodejna, kde se prodávalo zboží ze západu za tzv. bony. Je zajímavé, že na TUZEX si vzpomněli všichni respondenti, kromě ročníků 40., ale z toho se nedá asi na nic usuzovat. V TUZEXU se neplatilo běžnými penězi, ale nakupovalo se za bony. „To [bony] dostávali vlastně lidi, kteří pracovali v zahraničí. Dneska dostaneš cizí měnu, ale u nás ti cizí měna byla k ničemu, takže ona se směňovala za ty tzv. bony a s těma bonama se dalo platit v TUZEXU.“¹²⁹

Samotný fakt existence bonů a TUZEXU umožňoval lidem kontakt s „odlišným světem“. Vyvolával smíšené pocity a otázky po tom, jak to, že zboží v TUZEXU je jiné, lepší, než domácí výrobky. Všichni narátoři se shodli na tom, že západ měl oproti východnímu bloku technický náskok. Líbilo se mi přirovnání Ludvíka U. a Jany Ch., kteří situaci přirovnali k rozevírajícím se nůžkám. „Opravdu musím říct, že ty nůžky se otevíraly hrozným způsobem, rychle poměrně.“¹³⁰ Nedostatečnost československé ekonomiky byla způsobena systémem centrálního plánování. Jana Ch. a ekonomové Ludvík U. a hlavně Taťána R. kritizují ekonomickou filosofii KSČ. Taťána pracovala ve firmě jako ekonomka a ví, co se tehdy dělo v praxi. Mluví o neustálém omezování firmy z centra, vše se centrálně plánovalo, výroba byla unifikovaná apod. Ekonomická rozhodnutí byla

¹²⁸ Rozhovor s Ing. Jiřím L. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 22.1.2011.

¹²⁹ Rozhovor s Ing. Taťánou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.

¹³⁰ Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

nekonceptuální. „O té naší ekonomice jsem už říkala, absurdní věci v práci, že se dělá výzkum trhu nebo se rozděluje zboží, kterého by se třeba mohlo přivést víc nebo zaměřit tu anketu na to, co lidi chtějí.“¹³¹ Jana Ch. jen suše konstatuje: „Tady se plánovalo, pořád se plánovalo a pořád nic nebylo.“¹³²

U narátorů bez ekonomického vzdělání nešlo o uvědomění nějakých složitých ekonomických principů, ale pouze na základě srovnání výsledků, finálních výrobků, se přikláněli k tomu, že na západě je situace asi lepší. Narátoři si byli vědomi ekonomického zaostávání oproti západu. Martin L. říká: „Takže jsem v tomto ohledu západ vnímal ve spotřebním duchu, řekl bych. ... Jenom jsem měl nějak za to, že tam ti lidi se mají líp. Že prostě jsou tam vyspělejší ekonomicky, mají tam lepší auta a ještě navíc tam dělají lepší muziku.“¹³³ Tím, že informací o západě bylo v médiích velmi málo, navíc odporovaly tomu, co skutečně narátoři zažívali, měli tendence sklouzávat k idealistickým představám o západě. Mezi narátory zaznívala představa, že na západě je blahobyt a všeho dostatek. Nebo si různě pomáhali. Jiří J. využil srovnání s východním blokem, i když jsem se ho ptal na srovnání západní a východní ekonomiky. Je to dáno tím, že kvůli nedostatku informací o západu se radši přiklonil k vlastní zkušenosti s východními státy. Když se odkazoval poté k západu, tak to bylo skrze televizi a západní filmy, došel k závěru, že „asi to tam bude lepší“.

Většina narátorů vnímala západní vlivy, reflektovali určitý materiální i kulturní náskok západu, ale nevyvozovali z toho vždy důsledky pro sebe. Primární pro narátory byly problémy v ČSSR, západní svět byl pro mnohé jen jako fantom v pozadí.

4.3. Cestování na západ

4.3.1. Zvláštní postavení Jugoslávie

V souvislosti s cestováním vyvstávají otázky, co je vlastně „západ“, kde začíná, čím se vyznačuje. J. H. a Taťána R. považovaly za západ i Jugoslávii. To je však sporná záležitost. Jugoslávie svůj trh orientovala na západ, takže bylo možné se tam setkat s běžnými západními značkami. Ale stále to byl socialistický stát

¹³¹ Rozhovor s Ing. Taťanou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.

¹³² Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

¹³³ Rozhovor s Martinem L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

s totalitními prvky. Např. Jiří L. Jugoslávii za západ nepovažoval, i když tam osobně byl.

Cestování do Jugoslávie bylo prestižní záležitostí, ne každému bylo umožněno tam vycestovat. Ludvík U. uvádí, že dovolená v Jugoslávii, byla jen pro určité občany, funkcionáře nebo státem prověřené lidi. Bylo to proto, že Jugoslávie umožňovala cestovat do některých západních zemí. Komunisté měli strach, aby českoslovenští občané neemigrovali z dovolené. Určitou výlučnost cestování do Jugoslávie potvrzuje skutečnost, že Jiří J., jehož otec byl vysokým funkcionářem v KSČ, byl v Jugoslávii nesčetněkrát: „Paradox byl to, že my osobně jsme od roku 74 do roku 85 prakticky každým rokem navštívili Jugoslávii, což už mi říkalo, že asi známosti, konexe, a osobní vztahy, klientelismus, předčí to, než kdyby normální člověk musel přijít na úřad a chudák čekat tři roky, zdali vůbec na něho vyjde řada.“¹³⁴ Jiří J. tuto možnost vítal, zároveň ji však vnímá kriticky. Zejména narátoři, kteří byli v komunistické straně nebo jejichž rodič byl ve straně, Jiří J., Jiří L. a Ludvík U., zmiňují dvojí metr na lidi, který z ostatních narátorů explicitně zmiňují jako velmi iritující pouze někteří, např. J. H. Možnosti někam vycestovat se zvyšovaly, pokud člověk byl ve straně. „...věděla jsem, že i to, jak se má člověk, který vstoupil do té komunistické strany a ten kdo nevstoupil, jakým způsobem se ti co byli v komunistické straně dostávali na ty lepší místa, pozice ve společnostech i ve firmách a ti co měli jiný názor na ten režim byli perzekuováni, tak jsem tu důvěru neměla, nikdy. Zase jsem nikdy proti němu nebojovala.“¹³⁵ Z toho vyplývá zajímavý poznatek, že i když se člověk neangažoval v protirežimních akcích, nemusel být nutně jeho zastáncem.

Členství v KSČ bylo jako vstupenka do snazšího světa. Ideologické nadšení 50. let, vystřídal čistý pragmatismus v 70. a 80. letech. Šlo pouze o loajalitu k režimu, plnění předepsaných povinností a člověk si za to mohl užívat větších výhod, které běžní občané neměli. Z ideálu tzv. „beztrždní společnosti“ nic nezbylo. Vytvořila se poměrně úzká a silná „třída“ vládnoucích, která držela moc ve svých rukou a zneužívala ji, a poté zde byla převážná část obyvatelstva, která se musela podřizovat diktátu. Mezi těmito póly se pohybovali disidenti, ale to je

¹³⁴ Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹³⁵ Rozhovor s Ing. J. H. Ph.D. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

jiná kapitola. Je pozoruhodné, že u narátorů, kteří byli členy KSČ, zaznívá smíření se s nedostatky jak na trhu, tak v cestování.

4.3.2. (Ne)možnost vycestovat na západ

V průběhu normalizace nebyl na západě žádný z narátorů, s výjimkou Jany Ch., která byla v Západním Německu ještě v roce 1969 a Martina L., který navštívil Švýcarsko asi v sedmi letech, tedy v roce 1967. Jeho výlet však nelze považovat za formující zážitek, neboť sám uvádí, že tehdy si něco jako „západ“ neuvědomoval. Vycestoval ještě jednou do Francie v létě roku 1989. Tyto výjezdy na západ byly na začátku a na konci celého období, kdy nebyl režim tak rigidní a poměry byly volnější.

Všichni narátoři hovoří o omezeních, které se vázaly k možnosti vycestovat na západ. Martin L., jakožto syn emigranta, měl zakázáno cestovat na západ. Jana Ch. měla děti a stěžovala si, že nemohla s nimi vycestovat, protože režim nedovoloval cestovat rodinám s dětmi společně ze strachu z emigrace. Více narátorů shodně uvádí finanční omezení související s dovolenou na západě. Největší obtíž narátoři shledávali ve zdoluhavém procesu, kterým musel každý projít, než dostal povolení vycestovat: „Na západ jsi nesměl mít žádný škraloup, musel bys být nějakým funkcionářem, museli tě doporučit a ještě to nebylo jednoznačné. Muselo to doporučit Revoluční odborové hnutí, což byla odborová organizace, musela to doporučit ZO KSČ, která byla ve fabrice, plus samozřejmě ty stupínky nahoru, každý k tomu musel dát souhlas. I když jsi všechny souhlasy sehnal, tak to záleželo na tom chlapíkovi někde u těch policajtů, na tom StB, který když řekl ne, tak šmitec a už ses v životě nedostal.“¹³⁶

Kromě dvou narátorů, kteří navštívili západ, všichni ostatní uvedli, že byli na dovolené v socialistických státech: „Co se týče cestování, na to je jednoduchá, stále stejná odpověď, cestovat se více méně dalo pouze po zemích východního bloku, ani to nebylo až tak jednoduché, na zajímavé zájezdy se stála fronta. Pasové záležitosti nebyly problém...“¹³⁷

¹³⁶ Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹³⁷ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

4.3.3. Pobyť na západě jako formující zážitek na celý život

Jana Ch., jako jediná byla na západě ještě před počátkem normalizace. Pobyť sedmiletého Martina L. ve Švýcarsku nelze brát v úvahu. V letech 1967, 68 a 69 navštívila Západní Německo a její zkušenost naprosto ovlivnila její postoje ke komunistickému režimu. „Byla jsem v té oblasti Stuttgartu, Frankfurt, tam ten region. Tam jsem se setkala se studenty ze všech možných zemí, nejen z Evropy, byla tam dokonce jedna slečna z Malajsie, prostě mladí lidi, kteří takto žili běžně. Já jsem to viděla poprvé v životě, byl to pro mě šok, ale velice rychle jsem se přizpůsobila, protože to bylo opravdu velice příjemné, všichni se chovali normálně.“¹³⁸ Po tom, co zažila při prvním pobytu na vlastní kůži v Západním Německu, dospěla k tomuto radikální odsouzení poměrů u nás: „A můj první dojem byl ten, že existují dva diametrálně odlišné světy. A to je tamten komunistický a civilizovaný.“¹³⁹ Navíc v létě roku 1968, zažila sovětskou okupaci a měla obavy co se v Československu vlastně děje. Říkala, že to byl pro ni obrovský šok. Další léto 1969, když jela do Západního Berlína, silně zvažovala, zdali neemigruje, protože poměry v Československu byly čím dál horší. Když hodnotila pro a proti, převážil návrat do Československa. Chtěla dokončit VŠ a zároveň měla strach z toho, že když zůstane v Západním Německu, nebude se poté moci vrátit zpět.

4.3.4. Nabídka k emigraci; Setkání se s cizincem

Emigraci zvažoval také Jiří J.: „Co se týká setkání se s cizincem ze západu, protože jsem hrál závodně fotbal, tak jsme roku 1984 hráli turnaj v Polsku, v Katovicích. A tehdy na konci toho turnaje mě kontaktoval pán, který se vydával za zástupce německého mužstva Argen Singen a nabídl mi, zdali bych po ukončení toho turnaje s nima nenasedl do autobusu a opustil Polsko a nevrátil se domů.“ Ani Jiří J. se neodhodlal k emigraci. „Zvítězila“ u něj rodina, strach z neúspěchu v novém prostředí a také státní propaganda, která vykreslovala západní svět v nejtmavších barvách. Navíc v té době měl 15, 16 let, což asi taky sehrálo svou roli při rozhodování.

¹³⁸ Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

¹³⁹ Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

Martin L. měl přímý kontakt se západem v dětství, který však nelze počítat. Ale měl jiný zážitek. Ještě před koncem normalizace, v roce 1986, se v Československu setkal s Francouzem. „Takže on se nastěhoval k nám a asi týden u mě bydlel. Což bylo něco fantastickýho, protože to byla okamžitě výměna informací. Je fakt, že já jsem byl natolik sebestředný, že on se hlavně ptal, jak my to tady máme a já jsem mu vykládal o nás a o sobě a o tom, o čem vlastně zpíváme, proti čemu protestujeme.“ Říkal, že se o západu s ním tolik nebavil, a když si jeho kamarád ze západu stěžoval na něco ve Francii, nerozuměl na co si tak asi může stěžovat, vždyť se tam musí mít skvěle. Tím stvrzuje určité idealistické představy o poměrech na západě.

4.3.5. Cestovní deficit

Někteří narátoři se smířili s nemožností cestovat na západ, pro jiné to byl velký nedostatek. Celou kapitolu bych uzavřel slovy J. H., které nejvíce ze všeho vadilo omezení cestovat na západ a její postoj by bylo možné nazvat „cestovním deficitem“, tak jako to popisuje Pavel Mücke: „Toto mi nejvíc chybělo, v tom období normalizace, protože já strašně ráda cestuju a od té doby, co se mohlo po roce 1989 hodně cestovat, tak prakticky cestuju každý rok a to několikrát do roka.“¹⁴⁰

4.4. Komunistická média

4.4.1. Názor na komunistická média

Postoje všech narátorů by se dalo jednoduše shrnout do dvou vět. 1. Neustálá ideologická manipulace s československými médii. 2. Potlačování seriózních informací, na úkor ustálených frází.

Zaznívají nejrůznější popisy narátorů jako například „Vyložený tlak na vymývání mozků lidí“,¹⁴¹ „...soustavný tok frází, nuda, šed', kal“,¹⁴² neobjektivní zkreslení obrazu západu, není to pravda, stále stejné zprávy dokola¹⁴³ apod.

¹⁴⁰ Rozhovor s Ing. J. H. Ph.D. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹⁴¹ Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹⁴² Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

¹⁴³ První popis je Ing. Taťány R, druhý Ing. J. H. Ph.D., třetí zazněl u úst Ing. Ludvíka U.

Velmi důležité zjištění je, že všichni narátoři si byli vědomi nepravdivosti zpráv. Všichni prohlédli, že jde pouze o účelovou propagandu. Explicitně kritizovali komunistické zpravodajství, ale způsob, jak k tomu došli, míra odsouzení médií a způsob, jak se zjištěním naložili, se u nich liší.

U Jiřího J., si nejsem jistý jeho postojem k médiím, protože nemluví o vyložném odmítnutí komunistických médií. Jeho otec byl velký funkcionář a měl na něj svůj vliv. I když posuzuje média negativně, přiznává, že propagandu prohlédl až po 89. roce. Jiří L. se k otázce hodnocení médií staví do „neutrální pozice“: „Tzn. kdybych byl zaměřený na to, že bych prosazoval ten svobodný svět, svobodné podnikání, dejme tomu bych se cítil omezený, vzhledem k tomu, že mě to netrápilo, samozřejmě, byl jsem omezený a vnitřně mě štválo, že nemůžu jet na ten západ, ale neměl jsem na to prachy, tak mě ani v hlavě nezapálilo, že bych na něho neměl.“ Narátor si uvědomoval, že s médii je manipulováno, ale vzhledem k tomu, že byl straníkem, nevystupoval proti režimu a bral to jako fakt. Ale z jeho výpovědi je cítit jakýsi rozpor mezi tím říká a co cítí, netrápilo ho to, ale zároveň se cítil vnitřně omezený. To jsou právě ony momenty „schizofrenie“, se kterými se člověk musel vypořádávat.

4.4.2. Odmítnutí komunistické propagandy

Ostatní narátoři dospěli k jasnému odmítnutí médií. Neodmítavější postoj zastávala Jana Ch. z pochopitelných důvodů: „Já jsem to odmítala, vždycky jsem nesouhlasila s tím, co nám tady podávali jako skutečnost. Já jsem věděla, že to nemůže být pravda. Kdo to jednou zažil, tak tomu nemohl nikdy věřit. I když jsem tam potom nebyla dalších 10, 15 let, nicméně ten zážitek, který jsem měla už z mládí, když jsem studovala, mě jednoznačně ovlivnil a už mě nikdy nikdo nepřesvědčil, tady o tomto režimu, že tento režim je ten správný, a že má budoucnost.“¹⁴⁴

Narátoři, kteří neměli přímý kontakt se západem, ale odmítli státní propagandu, J. H., Ludvík U., Taťána R. a Martin L., museli ke svému závěru dojít jinak. Je otázka, jak na to přišli? Odpověď podávají nevědomky samotní narátoři. Byla to samotná komunistická propaganda, která shodila sebe samotnou před

¹⁴⁴ Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

občany. Její schematický obraz západu, černo-bílý pohled na svět byl příliš primitivní na to, než aby se mu dalo věřit. Narátoři museli vyvinout určité mentální úsilí, aby „prohlédli“ lživost médií. Vypěstovali si schopnost filtrovat informace, co je ještě pravda, a co už čistá propaganda.

Tatána R. podává své vysvětlení: „Tam se poukazovalo na stávky, na utlačování dělníků, to byl ten obraz ne příliš objektivní. Nebo vybírali jenom ty věci, které tam byly špatně, což se promítá vlastně v celém tom obraze a přesvědčení, že západ byl jenom špatný a socialismus byl jenom dobrý, což nikdy tak není. ... Mi bylo zcela jasné, že nemůže být všechno jenom špatné a všechno jenom dobré a tak dobrat se nějakého obrazu...“¹⁴⁵

4.4.3. Osobní rekonstrukce obrazu západu z médií

Jak vlastně vypadal mediální obraz západu? V médiích se o západě moc nepsalo, a když už, tak na primární rovině byl západ prezentován jako zlo. Vše na západě bylo špatné a vše se tam dělo špatně. Narátoři si postupně vzpomněli na celou plejádu „nešvarů kapitalismu“. Rozhodl jsem se uvést všechny, neboť se jedná o zajímavý výčet: stávky, utlačování dělníků, utiskování černochů, rozhánění demonstrací, hlad, ekonomické problémy, nezaměstnanost, bezdomovectví, život v chudobě, nesvoboda a hlavně, že imperialistický západ ohrožuje světový mír, stále zbíjí a připravuje se na útok. Samozřejmě, že každá z těchto zpráv se mohla zakládat na skutečné události, ale jistě se nejednalo o vyčerpávající popis dané situace. Komunisté psali jen o tom, co se západu nedařilo, ale nikdy by nenapsali o nějakém jeho úspěchu. Ludvík U. hodnotí zpravodajství takto, určité události hodnotí, jako reálné, ale převážnou část zpráva bere jako klišé: „Když to bylo poprvé, tak člověk se podíval, jak tam mlátí studenty nebo nezaměstnané dělníky nebo, jak tam střílejí do černochů a nevím co ještě, ale to člověk bral, že to tam je. ... Brali jsme to jedním uchem tam, druhým sem, ani neplatila ta ‚stokrát opakovaná lež se stane pravdou‘, o to se možná nějakým způsobem snažili...“¹⁴⁶ Z druhé věty zaznívá naprostá rezignace a

¹⁴⁵ Rozhovor s Ing. Tatánou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.

¹⁴⁶ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

despekt k jakýmkoli zprávám. Podobné odmítavé postoje zaznívají i u dalších narátorů, kteří odmítli komunistické zpravodajství.

4.5. Závěry výzkumné části

4.5.1. Osobní představy o západě

V předchozích kapitolách jsme prošli různé „západní elementy“, které mohly ovlivnit postoje a představy narátorů vzhledem k západu. Jaké byly jejich představy?

Kromě Jany Ch., která pobývala na západě, měli narátoři nejasné představy o západě. Hovoří o nedostatku informací, který u některých podporuje fantazii.

U Jiřího J. se představy o západním světě příliš nerozvinuly: „Nedělal jsem v tom zásadní rozdíl, protože otec byl pro mě velkou autoritou, to co on mi sdělil, to co on mi vykládal plus občas jsem měl možnost číst jeho tisk, který on pravidelně nosil domů...“¹⁴⁷ I když poslouchal Hlas Ameriky ze zvědavosti, hlas jeho otce byl silnější.

Narátor Jiří L. se západem příliš nezabýval. Nejdůležitější pro něj byly jeho vlastní záležitosti. Přijal tehdejší režim a přizpůsobil mu svůj život i potřeby. „...já jsem byl loajální vůči danému systému, který tu byl, mi nevadil, já jsem proti němu nebojoval, že tak spíš, jsem člověk zaměstnaný, každý chtěl mít víc peněz.“¹⁴⁸ Bral informace, které se objevovaly v novinách s vědomím, že jsou ideologicky podbarvené, ale příliš mu to nevadilo. Byl skeptický i vůči zprávám ze zahraničí: „Ten [Hlas Ameriky] byl, jak si dneska pustíš rádio, čili obecné zprávy, takže se člověk dozvěděl, to co bylo i u nás, akorát to bylo trošku přefiltrované. Tak vzhledem k tomu, když člověk trochu chápal svět, tak jako mu bylo jedno, jestli je to podané tak nebo onak, prostě bral jsem to jako věc nebo událost, která skutečně existuje, nebo skutečně existovala.“¹⁴⁹

Ludvík U. používá slovo „naivní“ při popisu svých představ a dodává, že z filmů nemohl usuzovat na skutečnost. To je opravdu málo. Některá díla můžeme brát za věrohodná, pokud máme dostatečné znalosti reálií o dané zemi. Věrohodné informace bylo za normalizace těžké dohledat. Komunisté navíc

¹⁴⁷ Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹⁴⁸ Rozhovor s Ing. Jiřím L. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 22.1.2011.

¹⁴⁹ Rozhovor s Ing. Jiřím L. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 22.1.2011.

pouštěli do distribuce jen některé západní filmy, které zapadaly do jejich propagandy. Ludvík U. měl povědomí např. o dění v Polsku, ale o jiné zprávy se zřejmě aktivně nezajímal na rozdíl od dalších narátorů. Proto nemohl lépe usuzovat na poměry na západě.

Následující narátoři jsou také opatrní v hodnocení svých znalostí, ale přeci jen mohou lépe usuzovat, na základě lepšího srovnání informací o západě z více zdrojů. J. H. si byla vědoma kreslení obrazu západu v československých médiích na základě sledování polské televize. Věděla, že podávaná představa není správná, ale svou vlastní si vytvořila až po roce 1989, kdy poprvé vycestovala. Martin L. a Taťána R. mluví o zidealizovaných představách: „Ten obraz byl tím, že tady bylo všechno omezeno, takový zidealizovaný. Že tam je všechno, mají se dobře. Sice se snažili občas do televize pustit nějaký program, kde mluvili jakoby utečenci, jak tam pohořeli, ale to byly vlastně cílené akce, takže to nebylo hodnověrné, alespoň pro člověka, který trochu uvažuje.“¹⁵⁰ Taťána R. četla západní knihy, poslouchala Hlas Ameriky a přemýšlela hlouběji o poměrech v Československu. Na základě získaných informací si vytvořila představu, sice idealistickou, ale ne zcela nesprávnou, neboť materiální vymoženosti západu poznávala skrze výrobky a kulturní předstih postřehla v zpracovanosti umění.

4.5.2. (De)konstrukce obrazu západu (skládání střípků)

Než narátoři mohli začít s objevováním toho, co to západ vůbec je, museli nejdříve prohlédnout státní propagandu, dekonstruovat oficiální obraz západu. Poté museli sbírat různé střípky a skládat je dohromady, aby zkonstruovali obraz „skutečný“.

Těžké následující věc hodnotit, ale podle mého názoru, se nejvíce mohli celkové rekonstrukci obrazu západu, bez pobytu na západě, přiblížit, Ing. Taťána R. a Martin L. Případ Taťány R. jsem již rozebral. Nyní bych se chtěl podrobněji věnovat narátorovi Martinovi L., na kterém bych chtěl demonstrovat svou úvahu.

Martinu L. byl ovlivněn svým otcem emigrantem, který mu ze Švédska posílal dárky, skrze svou matku, která hodně cestovala po západě,¹⁵¹ poslouchal

¹⁵⁰ Rozhovor s Ing. Taťanou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.

¹⁵¹ Té se podle slov Martina L. na západ dařilo cestovat pravidelně, ale nezeptal jsem se, jak to bylo v jejím případě možné.

západní hudbu, poslouchal západní rozhlas, líbily se mu americké filmy, učil se anglicky, setkal se s Francouzem, tíhnul k západní kultuře asi nejvíce z narátorů a komunistický režim odmítal, přesto si neutvořil jasnou představu o poměrech na západě. Jak je to možné? Co z toho vyplývá?

Mluvím o tom, z toho důvodu, že informační vakuum o poměrech na západě skutečně působilo, přestože mediální pokroucení obrazu západu působilo spíše směšně. Narátoři bez vlastní zkušenosti se západem byli do té míry znejistěni, že neměli jasnou či jistou představu o západě, přestože se s tímto fenoménem zprostředkovaně setkávali na více úrovních – jak materiální (výrobky), tak „duchovní“ (kultura).

Důležitým faktorem zájmu narátora o západ byl jeho postoj k režimu. Jestliže narátorovi režim vyhovoval, neměl potřebu zkoumat, co je režim zač, ani jak to chodí na západě a přemýšlet o širších souvislostech. Jestliže si narátor nebyl jist svým postojem k režimu, lze vysledovat nepřímou úměru mezi počtem kontaktů se západními vlivy, množstvím zdrojů informací, aktivitou narátora se dozvědět více a důvěrou v totalitní režim. Narátoři, kteří měli více kontaktů se západními vlivy (díky rodinnému zázemí, názorům druhých, cestování příbuzných a známých, osobní zkušenosti), měli rozvětvenější zdroj informací (hudba, literatura, filmy, výrobky, rozhlas, televize), možnost srovnání (československá vs. zahraniční média), a kteří i aktivně informace vyhledávali (poslouchali cíleně západní rozhlas, aby se dozvěděli co se skutečně v Československu děje), měli větší tendence ke zpochybňování totalitního režimu a jeho praktik, zároveň se jejich představa západu blížila „skutečnosti“.

Pro zcela jasné odmítnutí komunistického režimu a přijetí západu jako celku je esenciální vlastní zkušenost. Objevuje se zde moment zmiňovaný i v literatuře, kdy setkání se západním světem ovlivnilo jedince na celý život. To se mi vyjevilo na základě srovnání Martina L. a Jany Ch. Tím, že strávila několik pobytů v Západním Německu, seznámila se s tamními lidmi, poměry, měla jasně vybudovanou představu o tom, jak to na západě chodí. Nepotřebovala poslouchat západní rozhlas nebo dále vyhledávat informace o západním světě. Na co? Věděla, jak to ve skutečnosti je. To způsobilo její striktně odmítavý postoj k totalitnímu režimu a jeho konstruktu obrazu západu. Nemohla věřit státní propagandě, která tvrdila něco jiného: „No a v rozhlase, tak to vůbec nějaké zprávy o západě. To se

pořád budovalo a bojovalo proti imperialismu a tak dále a vysvětlovalo se, že žádná okupace nebyla, jaká to byla soudružská pomoc a takové příšerné řeči, což mi hrozně vadilo, vzhledem k tomu, že jsem měla zkušenost jinou a to podstatně jinou.“¹⁵²

Možnost cestování na západ velmi úzce souvisí s konkrétními představami o poměrech v západním světě. Toho si byli komunisté vědomi, a proto zakazovali lidem cestovat do západních, „kapitalistických“, zemí, aby občané nemohli srovnávat, co je u nás a co je tam.

4.5.3. Vliv západního elementu na důvěru ke komunistickému režimu

Co bylo v tomto případě zajímavé, narátoři se ne vždy zamýšleli nad vlivem západního elementu na ně samotné, ale všichni sklouzávali k negativnímu hodnocení bývalého režimu.

J. H. popisuje situaci za normalizace jako život v pasti a lituje toho, že normalizační režim nepadl dříve. Taťána R. si stěžuje na nedostatek svobody a nucenou stádnost lidí, k tomu přispívá Jiří L. svou metaforou, že byly lidem dány uměle klapky na oči. Martin L. říká, že režimu nevěřil již od dětství: „Já jsem k tomu totalitnímu režimu neměl důvěru nikdy. Tím 68. už jako v dětství se to ve mně zhroutilo.“¹⁵³ Raný zážitek sovětské okupace a zděšení jeho blízkých se mu zapsalo do paměti. V souvislosti s koncem normalizace, popisuje situaci takto: „Potom posléze v té druhé polovině 80. let, to už tady bylo stádium rozkladu, to byla hniloba. To bylo něco, čemu už vůbec nikdo nevěřil, a všichni jenom předstírali, to už byla prostě totální schýza.“¹⁵⁴ Tvrdě se proti režimu pro mě překvapivě vymezuje i Ludvík U., který si tolik nestěžoval, ale pro období druhé poloviny 80. let uvádí stejné pocity „schizofrenie“ a odporu jako Martin L.: „Nůžky se rozevíraly a tak schizofrenie narůstala, kdy bylo opravdu zřejmé, že něco není pravda a všichni už věděli, že to pravda není.“¹⁵⁵

Jak můžeme zhodnotit vliv západu? Právě možnost srovnání, konfrontace západních výrobků, hudby, filmů, zpravodajství apod. s našimi ekvivalenty vedla

¹⁵² Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.

¹⁵³ Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

¹⁵⁴ Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

¹⁵⁵ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

k oslabování důvěry k totalitnímu systému. Setkání s odlišností totiž obecně vede člověka k zamyšlení se nad svými vlastními poměry. Ludvík U. uvádí: „Ten vliv byl takový, že už vlastně tady reálně byl. Všichni věděli, že už nechtějí socialismus, ale chtějí kapitalismus... Všem bylo zřejmé, že ten západ je ekonomicky i sociálně i společensky lepší a je otázka času, kdy tato záležitost nastane i u nás. Nikdo už to nebral jako nepřátele, jenom si přál, aby už to tady skončilo a nebylo při tom moc krve.“¹⁵⁶ Narátor v tomto případě užívá množného čísla, tak není jisté, zdali se schovává za ostatní, ale pravděpodobnější je, že vyjadřuje převažující společenské tendence před pádem totalitního režimu. Např. Jiří J. přiznává, že si všechno uvědomil až po roce 89.: „Co se týká toho západního elementu, na to jsem přišel až v tom 90. roku, až se to zbořilo jako domeček z karet, přišel ten převrat, skončila cenzura, tak byla možnost do novin napsat cokoli a tehdy se mi otvíraly oči, co všechno se dělo, jak probíhalo utlačování toho národa, o politických vězních, o ekonomice atd.“¹⁵⁷ Vyjádření Ludvíka U. je možno chápat jako skutečný tehdejší stav, ale je potřeba to brát s nadhledem. Určitě jeho tvrzení nelze vztáhnout na všechny.

Dokud se člověk nesetkal s přímou konfrontací se západním světem a životem v něm, nebyl si jistý. „Já jsem to [západ] vnímal skrz tu muziku. ... V podstatě jsem si to spojoval s tou svobodou. Dával jsem si dohromady, že dvě a dvě jsou čtyři, že prostě tady my nemůžeme říkat, to co si myslíme a tam, že si mohou říkat, co si všichni myslí. Co to znamená v praxi, moci říkat, to co si myslím, to jsem nevěděl, vědět jsem to ani nemohl.“¹⁵⁸ Představy se odehrávaly v mezích fantazie a pravděpodobnosti, nikoli skutečnosti. Ale i nejasná představa západu postačovala k tomu, aby někteří narátoři přijali západ kladně a přispělo to k jejich prohlédnutí, že komunistický režim je falešný.

„To na mě působilo velice pozitivně. Takže tu Svobodnou Evropu jsem poslouchal jaksi s velikým zaujetím a měl jsem takovou naději, že se to už brzo sesype. S tím, že sem přišel Gorbačov a tak, ta perestrojka, to se toho hodně uvolnilo, ten si myslím, že toho pro nás udělal úplně nejvíc, paradoxně.“¹⁵⁹ Vliv

¹⁵⁶ Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.

¹⁵⁷ Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.

¹⁵⁸ Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

¹⁵⁹ Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

západu nezle přeceňovat, neboť režim se rozkládal také sám zevnitř a na jeho rozpadu se podílely i další faktory. Ale záleží na úhlu pohledu. Na základě slov Martina L. si můžeme uvědomit, že některé události měly větší dopad než jiné. Neschopnost normalizátorů přizpůsobit se uvolňujícímu trendu Gorbačovovy perestrojky a glasnosti, špatná ekonomická situace v Československu, jistě významným způsobem prohlubovaly nedůvěru občanů k režimu. Ale položme si otázku. Co vlastně dělal Gorbačov, jak se měla změnit ekonomika? Východní blok se měl přibližovat západním trendům! I v těchto významných vlivech se určitým způsobem skrývá západní element.

5. Závěr

Období totality je v současnosti velmi diskutované a neuzavřené téma. Svou prací jsem vnést více světla do doby nedávno minulé, kterou si mnoho lidí stále ještě pamatuje. To je na tom nejpozoruhodnější. Období normalizace je stále živé v pamětech mnoha lidí a měli bychom se jim zabývat, neboť do současnosti si sebou naše společnost nese stigmata ještě z této doby. Bylo pro mě přínosné se nedávnou minulostí zabývat, velmi mě to obohatilo intelektuálně i osobnostně. Rozhovory s „pamětníky“ byly pro mě velmi výživné. Mohl jsem díky nim nahlédnout, do doby, kterou jsem nezažil. I pro narátory samotné byla interview zajímavá, neboť mohli zavzpomínat, jak to tehdy bylo.

Když jsem přemýšlel o tom, jak se konstruoval obraz západu, uvažoval jsem o několika zdrojích. Na základě přečtené literatury jsou primární především média, umění nebo cestování do západních (demokratických) zemí. Skrze televizi a rádio mohly být lidem podsouvány „žádoucí“ názory o západním světě, ale efektivnost totalitní propagandy klesala s délkou jejího trvání. Na konci normalizace snad již nikdo nevěřil tomu, co se ve skutečnosti vykládalo v médiích.

Zdrojem poznání západu a západní kultury, který podle mě většina výzkumníků opomíjela, byly výrobky. Možná až magicky zní slova TUZEX či bony. Tento materiální, ekonomický kontakt se západem nebyl brán příliš v úvahu, přitom všichni lidé, ať už byli komunisty či nekomunisty, tyto výrobky užívali, byli s nimi v kontaktu. A byli z nich nadšení! Nezáleží na tom, jakou ideologii vyznáváte, tak jako tak se budete muset najíst, budete chtít jezdit pěkným autem, dívat se na velkou barevnou televizi, oblékat si moderní šaty, jezdit na dovolenou atp. Možnosti za komunismu byly jednoznačně omezené, oproti tomu, co si mohli dovolit, lidé na západě. Mnozí si to u nás jasně uvědomovali. Nechtěli mít horší, ošklivější, méně kvalitní výrobky, když mohli mít hezčí a lepší zboží. Konzum fungoval samozřejmě i za komunismu, ale silně zaostával za západními možnostmi. Ekonomické tlaky ze západu a nedostatečnost centrálně plánované ekonomiky, byly významnými příčinami pádu totalitního režimu, možná těmi nejdůležitějšími. Za větší prozkoumání by téma jistě stálo.

Touto „materiální perspektivou“, chci přispět k současnému výzkumu totalitní minulosti. Percepce „západních elementů“ měla dopad na tvorbu postojů

československých občanů. To jak zřetelný obraz západu si jednotlivý člověk zkonstruoval, sehrálo významnou roli při jeho nedůvěře ke komunistickému režimu. Čím ostřejší představu západu narátor měl, tím ostřeji odmítal poměry za normalizace v Československu. To jsem svou prací snad dostatečně prokázal.

Pro nás je důležité si uvědomit, v jakém systému žijeme nyní a v čem žili lidé před námi. Je potřeba vše velmi pečlivě srovnat. Na závěr ocituji Berlinova slova, nad kterými bychom se měli hluboce zamyslet do budoucna: „... existují meze, které nejsou vytyčeny uměle a uvnitř nichž by lidé měli být nedotknutelní; jejich definice podávají pravidla přijímaná tak dlouho a široce, že jejich dodržování se stalo součástí samotné představy lidské bytosti, a tedy také nelidského nebo šíleného jednání. ... Právě tato práva jsou porušována, když je člověk prohlášen vinným bez soudu anebo trestán podle retroaktivního zákona, když se dětem nařizuje denuncovat své rodiče, přátelům zrazovat se navzájem, vojákům používat barbarských metod, když jsou lidé mučeni nebo vražděni anebo když dochází k masakrům menšin, které iritují většinu nebo tyrana. Tyto skutky budí v každé době hrůzu, i když je suverén prohlásí za právní. To pramení – bez ohledu na zákony – z uznání mravní platnosti určitých absolutních bariér pro uvalování vůle jednoho člověka na druhého. Svoboda společnosti, třídy nebo skupiny se v tomto smyslu měří odolností těchto bariér a počtem a významem cest, které pro své příslušníky (ne-li pro všechny, tedy alespoň pro jejich velkou většinu) nechávají otevřené.“¹⁶⁰

Z čeho pramení několikrát zmiňovaná schizofrenie za normalizace? Člověk se chtěl považovat za svobodného, ale reálně mu k tomu chyběla spousta atributů. Jednotlivec nemohl říkat, co chtěl, nemohl hrát hudbu, kterou chtěl, nemohl číst, co chtěl, nemohl cestovat, kam chtěl atd. O neustálé kontrole všeho ani nemluvě. Stát neustále přesahoval meze individua, narušoval hranice nedotknutelnosti. Navíc všechny ústupové cesty byly zatarasené. Z toho pro mě vyplývá i jasný závěr. Určitá míra svobody je pro jedince esenciální, nezbytná pro jeho „zdravý“ vývoj.

Demokracie je vratká, ale dává každému člověku velkou míru svobody. Demokratická vláda nemá nárok nikoho nutit tak, aby to odporovalo

¹⁶⁰ BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor 1999. s. 272.

nezadatelným lidským právům. Občan sám dává svolení k tomu, jak s ním bude zacházeno. Přestože každý pracuje sám na sebe, celý systém stojí na důvěře jednoho člověka ke druhému. Musíme se spolehnout na druhé, aniž bychom je mohli stále kontrolovat. Současný stav není konečný, neustále se vyvíjí a potřebuje naše přičinění, aby pokaždé zůstaly ústupové cesty, kdyby došlo k porušování práv.

Abychom slepě nepodléhali líbivým slibům různých politických ideologií, je potřeba znát naši minulost, je nutné zkoumat filosofické základy totalitních systémů a na základě jejich analýzy rozpoznávat dopředu podobná nebezpečí. Nejde jen o to, něco odsuzovat a něco vyzdvihovat do nebe, ale je potřeba neustále zkoumat a být připravený navrhnout rozumná řešení. To lze jediné na základě kritického a racionálního dialogu.

6. Zdroje

6.1. Seznam pramenů: rozhovory

- Rozhovor s Ing. Ludvíkem U. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 21.1.2011.
- Rozhovor s Ing. Jiřím L. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 22.1.2011.
- Rozhovor s Ing. Tatjánou R. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 5.2.2011.
- Rozhovor s Ing. J. H. Ph.D. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.
- Rozhovor s Ing. Jiřím J. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 9.2.2011.
- Rozhovor s Mgr. Janou Ch. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 17.2.2011.
- Rozhovor s Martinen L. Bc. vedl Jakub Urbanec, Ostrava, 18.2.2011.

6.2. Seznam použité literatury

- BERLIN, Isaiah. *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: Prostor 1999. 332 s. ISBN 80-7260-004-4.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2. vyd. Praha: Portál, 2008. 408 s. ISBN 978-80-7367-485-4.
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Právní myšlení v 60. letech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. 209 s. ISBN 8085431246.
- JIŘÍK, Karel. „Demokratizační proces v Ostravě v roce 1968 a jeho násilné potlačení.“ In *Svědectví o roce 1968 v Ostravě*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. 423 s. ISBN 80-86101-14-2.
- JUŘICA, Martin. „Počátky ‚normalizace‘ na příkladu Městského výboru KSČ v Ostravě (září 1968-duben 1971)“. In: *OSTRAVA: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Šenov u Ostravy, 2009. s. 64-97. ISBN 978-80-86904-33-7.
- MŮCKE, Pavel: „‘Před oponou, za oponou...‘ Aneb obraz cizinců a cizích zemí v paměti dělníků a příslušníků tzv. pracující inteligence Československa sedmdesátých a osmdesátých let 20. století.“ In VANĚK, Miroslav (ed.): *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. 162-211 s. ISBN 978-80- 200-1791-8.
- OTÁHAL, Milan. *Opozice, moc, společnost 1969-1989: příspěvek k dějinám "normalizace"*. Praha: Maxdorf, 1994. 124 s. ISBN 80-85800-12-8.
- OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno: Doplněk, 1999. 162 s. ISBN 1081-161-1999.

- PROKŠ, Petr. *Konec jednoho experimentu*. Jinočany: H&H, 1993. 66 s. ISBN 80-85787-08-3.
- RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pásová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 259 s. ISBN 978-80-7285-081-5.
- TUREK, Otakar: „Plánované hospodářství.“ In PROCHÁZKA, Jaromír (ed). *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno: Jan Šabata, 1999. 53-75 s. ISBN 1081-162-1999.
- URBÁŠEK, Pavel. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2007. 236 s. ISBN 978-80-244-1879-7.
- VANĚK, Miroslav; MÜCKE, Pavel; PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i. – Fakulta humanitních studií UK, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.
- VANĚK, Miroslav (ed).: *Obyčejní lidé...?!*. Praha: Academia, 2009. 1876 s. ISBN 978-80-200-1791-8.
- VANĚK, Miroslav a kol. *Orální historie. Metodické a technické postupy*. Olomouc: UP v Olomouci, 2003. 78 s. ISBN 80-244-0718-3.
- ŠKÁPIKOVÁ, Jitka; HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. Praha: Academia, 2009. 296 s. ISBN: 978-80-87021-57-6.

6.2.1. Internetové zdroje

- KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989* [online]. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. 891 s. Dostupné na <<http://www.usd.cas.cz/slovníkova-prirucka-k-ceskoslovenskym-dejinam-1948-1989>>. (pro následující autory platí stejný odkaz)
- CYSAŘOVÁ, Jarmila: „Československá televize“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 574-577.
- JEŠUTOVÁ, Eva: „Československý rozhlas“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 574-577.

- KOMÁREK, Valtr: „Struktura a vývoj československého hospodářství“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 313-317.
- KONČELÍK, Jakub: „Cenzura“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 563-566.
- KÖPPLOVÁ, Barbara: „Novinářská organizace“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 560-562.
- KÖPPLOVÁ, Barbara: „Média a jejich role v totalitním systému“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 557-559.
- KOTEK, Josef: „Populární hudba“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 466-469.
- ŠULC, Zdislav: „Politická ekonomie socialismu“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 266-267.
- ŠULC, Zdislav: „Systém centrálního plánování“ [online]. In KOCIÁN, Jiří (ed). *Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v.v.i., 2006. s. 287-288.